

restorasyon

YILLIĞI

Restorasyon | Konservasyon | Arkeoloji | Sanat Tarihi | Yıl: 2018 Sayı: 17

ISSN: 2146-3166

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınıdır.
Restorasyon-Konservasyon-Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yıllığı
Yıl: 2018 Sayı: 17

Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Adına Sahibi
Mürsel SARI
Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürü

Yazı İşleri Müdürü /Tashih
Murat SAV

İngilizce Tashih
Hatice MEMNUN

Yayın Kurulu
Prof. Dr. E. Fusun ALIOĞLU
Hayri Fehmi YILMAZ
Dr. Esin Demirel IŞLI
Dr. Olcay AYDEMİR
Murat SAV
Ömer DABANLI
Acar AVUNDUK

Editör
H. Murat CEYLAN

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Şerife ATLIHAN / M.Ü. Tekstil Bölümü
Prof. Dr. Önder BİLGİ / İ.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Oğuz CEYLAN / M.S.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Feridun ÇILI / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Erol GÜRDAL / İ.T.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM / M.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ / İ.Ü. Arkeoloji / Prehistorya Bölümü
Doç. Dr. Ahmet GÜLEÇ / İ.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Doç. Dr. Seden Acun ÖZGÜNLER / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ / İ.Ü. Güzel Sanatlar Fak.
Yard. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU / İ.Ü. Sanat Tarihi Bölümü
Yard. Doç. Dr. Fatih Köse / Namık Kemal Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Özkan ERTUĞRUL / Trakya Ü. Sanat Tarihi Böl.
Dr. Alpaslan Hamdi KUZUCUOĞLU / İstanbul Yeni Yüzyıl Ün.

Kapak ve Sayfa Tasarım
H. Murat CEYLAN

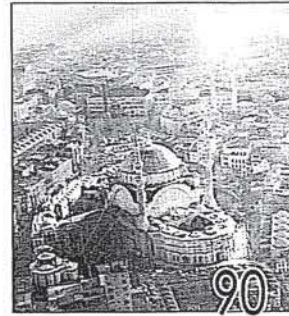
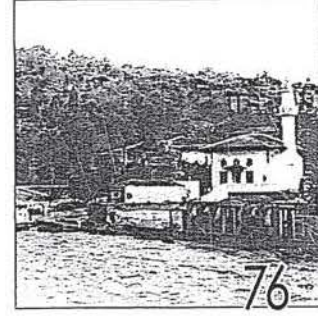
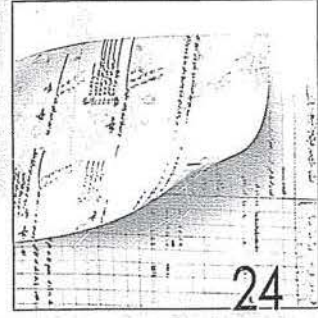
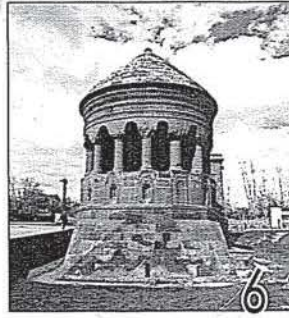
Basım
OKSİJEN BASIM Yüzüncü Yıl Mah.
Matbaacılar Sitesi 2. Cad. No:202/A Bağcılar / İST.
Tel: (0212) 325 71 25 Fax: (0212) 325 61 99
www.oksijenbasim.com.tr

İletişim
Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü
Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü
İnönü Cad. No. 2 Kat 5 Taksim / İSTANBUL
Tlf: (0212) 251 88 10 / 7201-7203
www.vgm.gov.tr | http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr

Vakıf Restorasyon Yıllığı hakemli bir dergidir.
Makalelerdeki yazılardan yazarları sorumludur.
Kaynak belirtilmek koşulu ile alıntı yapılabilir.
6 ayda bir yayınlanır, Yayın dili Türkçe'dir.
Para ile satılmaz.
2000 Adet basılmıştır.

Kapak görseli: Laleli Camii

İÇİNDEKİLER

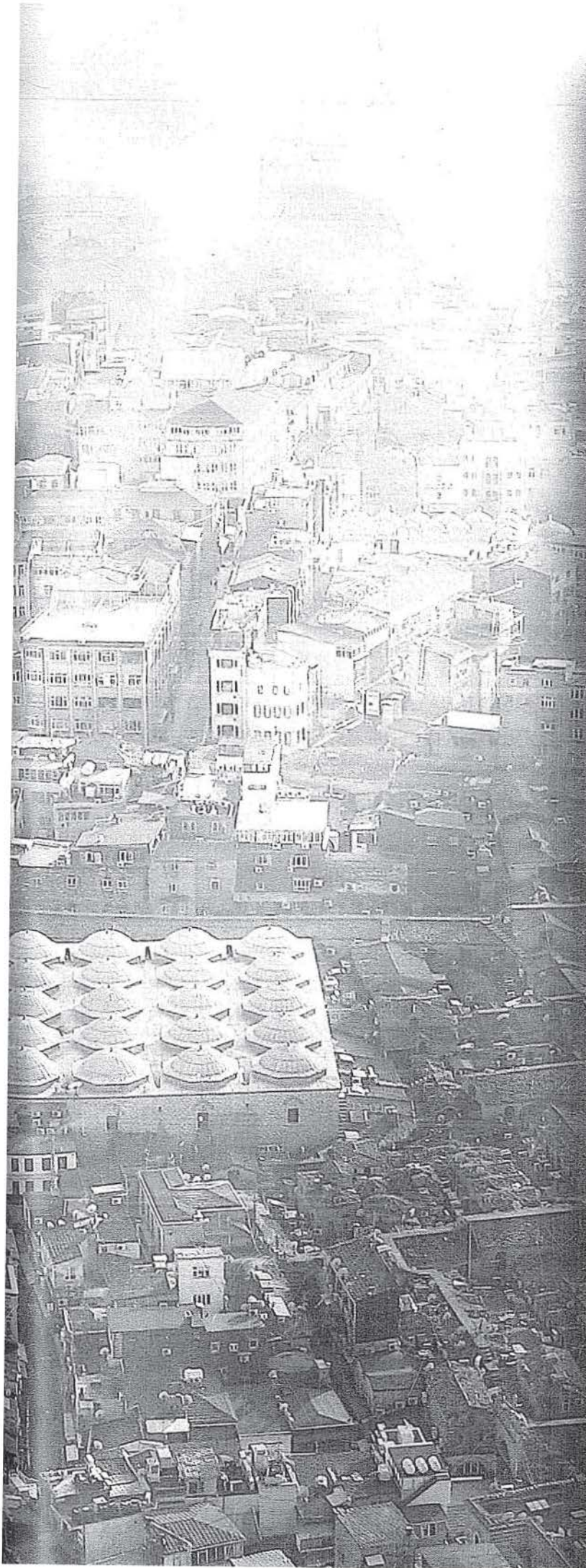

NURUOSMANIYE KÜLLİYESİ'NİN MALİ VE SOSYAL YÖNÜ

THE NURUOSMANIYE COMPLEX IN TERMS OF FINANCIAL AND SOCIAL

Dr. Osman Taşkın | *Darica Ülkün Yalçın Anadolu Lisesi*

Nuruosmaniye Camisi, Osmanlı Devleti'nin batıya dönük değişimi sembolize eden önemli eserlerinden birisidir. Bu nedenle daha çok mimari özellikleri çalışma konusu yapılmış külliye ve vakıf yönü eksik kalmıştır. Oysa vakıf yönetimi, personel yapısı, vakfın işleyişi ve mali boyutu ile İstanbul sosyal tarihi çerçevesinde diğer selatin külliyesi gibi önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çalışmanın odak noktasını külliye'nin mali yapısı ve sosyal hayata katkıları olacaktır. Böylece ilk kez külliye'nin işleyişine dair sayısal veriler ve İstanbul insanına sunmuş olduğu hizmetin boyutlarına dair bulgular sunulmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Nuruosmaniye Külliyesi, Vakıf Muhasebesi, İstanbul, Sosyal Hayatı, Selatin Vakıfları.

The Nuruosmaniye Mosque is one of the important buildings of the Ottoman Empire that symbolizes the change towards the West. Therefore, mostly architectural features of it were emphasized rather than the complex and foundation properties. However, the foundation management, personnel structure, functioning of the foundation and its financial aspect have played an important role in the social history of İstanbul as well as other selatin complexes. The focus of this study will be on the financial structure of the complex and its contribution to social life. Thus, for the first time the numerical data on the functioning of the complex and the importance of the service offered to the public will be presented.

Keywords: Nuruosmaniye Complex, Foundation Accounting, Social Life of İstanbul, Selatin Foundations.

Giriş

Devlet ve toprak sisteminin en önemli unsuru olan vakıflar dini, sosyal ve ekonomik işlevleri yanında kültürel ve eğitim alanında birçok işlev görmüşlerdir¹. Osmanlı Devleti'nde toplumsal dayanışma ve yardımlaşma bilincinin sürekli canlı kalmasını sağlamış en güzel örneklerini göstermişlerdir. Aynı zamanda kamu hizmetinin devamlılığı adına hukuki metinler olan vakfiyelerle güvence altına alınmıştır (Köprülü: 1942:1-35, Berki 1962: 9-13, Berki 1965:13-16, Akgündüz 1996: 55-64, Yediyıldız: 2003: 208, Kızıltoprak 2006: 519). Vakıflar sayesinde yurdumuzun dört bir yanında başka milletlerde olmadığı kadar sayısız vakıf eserleri günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eserlerin başında elbette şehir formu içerisinde ana unsur olan külliyeler gelmektedir. Genellikle merkezde cami olmak üzere medrese, kütüphane, imaret, han, hamam, çeşme, çarşı, muvakithane, türbe ve benzeri yapı topluluğuna külliye denilmiştir (Barkan 1963: 239, Ülken 1971:13, Yediyıldız 1981: 262, Say 2006: 11). Sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak belirli bir gaye ve sürekli faaliyet göstermesi için kurulmuş olan külliyeler sadece yardım etme amacıyla değil stratejik noktalarda siyasi manevralar için askeri üs niteliğinde bile kurulduğu bilinmektedir (Kızıltoprak 2003: 522). Biz burada şehir külliyelerinden birisi olan Nuruosmaniye Külliyesinin vakıf harcamalarına ve sosyal çevreye katkısını ele alacağız. Çünkü külliyenin ana yapısı olan cami batıdan etkilenecek yeni bir mimari tarzın öncüsü kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalar da bu minvalde olmuş külliyenin mimarisi, siyasi otoritenin güç sembolü ve değişimi temsil etmesi gibi yönleri ele alınmıştır. Oysa bu incelemede de görüleceği üzere vakfın kuruluş amacına uygun olarak ekonomik ve sosyal yönü de önemli hizmetler sunan bir vakıf eser olarak karşımıza çıkmaktadır (Bekman 2016 :1-2, Ünver 2013: Abstract). Çalışmamızda Nuruosmaniye Vakfiyesi ve Topkapı Sarayı Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Nuruosmaniye vakıf muhasebe kayıtları, çeşitli arşiv belgeleri ve yazma eserler kullanılmıştır.

¹ Bu makalenin önemli bir kısmı doktora tez çalışmamızın üçüncü bölümü muhasebe verilerine dayanmakta olup külliye çevre ilişkileri konusunda daha önce kullanılmamış kaynaklar da kullanılmıştır. (Bkz. Osman Taşkın, Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017).

² Vakıf mallarının mülk mal ile değiştirilmesi anlamında kullanılan terim (Akgündüz 2001:319).

Külliye Yerinin İstimlakı ve Yapılışı: Padişah gerekli çalışmalar yapmak için Darüssade Ağası Kâtibi Derviş (Mustafa) Efendi'yi görevlendirmiştir. Yapılan incelemede caminin yerine yapılacak mescidin Şeyhülislam yönetimindeki vakıflardan olduğu, ancak vakfın zayıf ve geliri olmadığı padişaha bildirildikten sonra vakfiyetinin değiştirilmesi için şeyhülislam efendinin fetvası ve resmi yazışmalar yapıldıktan sonra vakıf kaydının değişmesine (istibdâl²) karar verilmiştir. İnşaat masraf defterinde bu iş için toplamda 7.642 kuruş ödenmiştir. Cami arsası için satın alınan evler, dükkanlar, han ve mahzenler için 183.341 kuruş, istimlak çalışmalarına toplamda 190.983 kuruş harcanmıştır (TS.MA 79869, vr. 2). Külliye inşaatında ilk kazma 07 Ekim 1748 tarihinde vurulmuştur (TS.MA.d. 9869 vr.1, Ahmet Efendi 1337: 4). Hâkim Tarihi ve onu takip eden kroniklerde temel atma tarihini 18 Ocak 1749 olarak vermelerinin sebebi istimlak ve yıkım işleri ile temel kazma işleri bittikten sonra yapılan temel atılış töreni tarihi olmasından kaynaklanmıştır (Aktepe-Şemidânizâde 1978: 5, Göngör-Hâkim 2014:334, Sağlam-Vâsıf 2014: 72). Burada bir yanlışlık yok ancak çalışmalar için 1748 Eylül başından 20 Ekim 1748 tarihine kadar hazine 50.000'akçe harcanmıştır (TS.MA d. 6201 vr.1-5). Bu para öncelikle yıkılan mescidin ve yakınlarındaki binaların istimlak ve yıkım giderlerine harcanmıştır. 4 ay gibi bir sürede 1500 kişiyi aşan bir kalabalık işçi (Ahmed Efendi 1337: 7) ordusuyla temel kazınmış ve asıl cami temeli Hâkim Tarihi'ne göre 18 Ocak, Ahmed Efendi'ye göre 19 Ocak 1749 tarihinde inşaat başlamıştır. İnşaat masraf defterinde hazine 23 Ekim 1755 tarihinde para alınmış olup 5 Aralık 1755 Cuma günü kalabalık bir protokolün katıldığı büyük bir merasimle açılmıştır (TS.MA E. 2734; BOA. A.E.III.OSMAN d. 3208, Neftçi 2007: 1). Sonuç olarak külliye inşaatı, 7 yıl 1 ay 22 gün gibi bir sürede bitirilmiştir. Cami temelini atıldığı tarih esas alındığında ise 6 yıl 10 ay 16 günde bitirilmiştir (Taşkın 2017: 59-65).

Külliyenin kurulduğu zemin sultanların ekonomik açıdan önemli gördüğü ve güvende tuttuğu bir bölge olup, yoğun bir ticaretin yapıldığı, kalabalık insan trafiğine sahiptir

(Aydiner-Suphi 2007: 45). Batısında Kapalıçarşı, Sandal Bedesteni, Kuzeydoğu ucunda Mahmut Paşa Cami ve Türbesi, kuzeyinde Çuhacı Hanı, güneyinde Atik Ali Paşa Cami ve Çemberlitaş gibi önemli yapılar yer almaktadır. Divanyolu adıyla anılan Ayasofya'dan Edirnekapi'ya kadar uzanan ana yol Bizans döneminde imparatorların Osmanlı zamanında da padişahların sıkça ziyaret ettiği tören güzergâhı olma özelliğini taşımıştır (Cerasi 2014: 47). 1810 yıllarına ait bir haritada Nuruosmaniye sınırlarını çevreleyen adadaki dükkânların hepsinin kuyumcu dükkânları olması dikkat çekmektedir (Ünver 2013: 31). Bunlardan başka külliye'nin sosyal çevresinde divitçi, mürekkepçi yemenici, kurabiyeci, sedefçi, oturakça dükkânları ile kılıç ve okçu dükkânları gibi 167 farklı esnaf bulunuyordu (Kalla 1998: 11-12).

Külliye'nin yerleşimine gelince en büyük yapı cami olmakla birlikte, güneyde medrese ve imaret bölümü kible tarafından imam ve müezzin odaları (meşruta³) ile birleştirilmiştir. Bu yapılar Çağaloğlu girişinin üzerinde köprü şeklinde uzunca bir muvakkit odasıyla hünkâr kasrı ve camiye bitleştirilmiştir. Külliye'nin kuzey köşesinde kütüphane ve türbe yer almaktadır. Cami avlusunda fiskiyeli bir çeşme ile Kapalı Çarşı girişinde bir çeşme ve sebil bulunmaktadır (Ayvansaraylı 1281: 22, Kuban 1994: 100-101). Yapıya yükseklik kazandırmak adına avlu altında yapılan mahzenlerin kiraya verilecek dükkânların veya külliye'nin bir zamanlar depo ihtiyacını karşıladığı söylenebilir (TS. MA d. 4284/2; TS. MA. d. 4284/22)⁴. Ayrıca ilk yapılışında üçüncü bir külliye girişi olan kuzey girişi dükkâna çevrilip kiraya verilmiş ancak 1897'de tekrar istimlak işlemleri yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA.BEO. 1038/77785, Taşkın 2017: 37).

Konstantinos forumu içerisinde yer alan külliye mekânı ve çevresinde Bizans dönemine ait birçok devşirme malzemelere rastlanmıştır (Sav 2016: 28-38). Cami kare şeklinde olup muazzam bir kubbeli mekâna sahiptir. Ek bir yapı olan mihrab sofası duvarın dışına taşacak şekilde yapılmıştır. Avlu, yarım daireden veya çokgenden geliştirilmiştir. Yapı sistemi olarak daha önce yapılan tek kubbeli ve geniş mekân elde etme çabasının olduğu camilere benzetilmektedir (Gurlitt 1999: 66). Yoğun ticari mekânın ortasında kalan cami, dar mekâna rağmen ustalıklı yerleştirilmiş bir Avrupa tarzı mimari ve oldukça dikkat çekici kazıklı radye temel üzerine inşa edilmiştir (Bülbül 2016: 45-50, Dabanlı vd. 2016: 53-60). Türk Sanat Tarihi yazımında dönemin Batı algısına bağlı olarak Cami mimarisini klasik Osmanlı mimarlık geleneğinin bozuluşu olarak değerlendirilmiş olsa da son dönem yazarları bu mimari üslubu yaratıcı bir sentez olarak tanımlamaktadır. Hatta Osmanlı mimarlığında bir dönüm noktası

olarak kabul görmüştür (Kuban 1994: 100, Ögel 1995: 40, Arel: 59-62, Ünver 2013: 255, Suman 2016: 126-128). Ayrıca batıda benzerleri olmayan kendine has süslemelere de sahiptir (Ögel 1996: 39, Kuban 1998: 154). Cami, tasarımcısının sezgi- algı ve yorumlama yetisine bağlı olarak kültürler arası bir uyum ve bütünleşme örneği sunmaktadır. Köklü Osmanlı mimarlığı izlerini taşıırken bulunduğu çağda daha geniş bir coğrafyaya açılan özgün bir biçimi temsil etmektedir (Ödekan 2016: 65). Özetle Türk sanatkarlarının dışardan gelen tesirleri hazmedip onları tamamen orijinal bir kalıba dökmelerini bildikleri sanat eserlerinden birisidir (Nasır 1991: 29).

Gelir Kaynakları ve Gider Kalemleri

Vakıf, bir malı menfaati Allah'ın kullarına ait olmak üzere mülk olmaktan çıkarmaktır şeklinde tarif edilmiştir (Ömer Hilmi 1977: 13). Ancak vakıflar mülkiyeti açısından şeri hukuk çerçevesinde farklı sebeplere dayanarak sahih vakıflar ve gayr-ı sahih vakıflar diye ikiye ayrılmıştır (Akgündüz 1996: 192,193). Bunlardan cami, medrese, çeşme, sebil, darüşşifa, mektep gibi doğrudan kendilerinden faydalanılan vakıflara hayır müesseseleri (müessesât-ı hayriyye) denilmiştir. Bu vakıfları ayakta tutmak için tahsis edilmiş olan gelirlere de akarât (asl-ı vakf) denilmiştir (Ömer Hilmi 1977: 15, Yedi yıldız 2012: 479).

III. Osman külliye'nin açılmasından yaklaşık iki ay önce yazdığı fermanla mukataa gelirlerini *Defter-i Hakâni'den* Haremeyn hazinesi kayıtlarına geçirilmesini emretmiştir (VGMA Hazine 52: 102). Defter-i hakâniye bağlı mukataa⁵ gelirlerinden Rumeli Eyaleti'ne bağlı Sofya Kazasında çiftlik, Mora adasında bazı çiftlikler, Eğriboz Adası'nda, Menemen ve Uşak mukataası gibi emlak-i hümayuna ait yerlerin zirai nitelikli vergi gelirleri vakfa tahsis edilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye: 10-16). Bunların dışında vakfın giderlerini karşılamak için caminin altında dükkânlar yapılırken Eyüp'te ve Üsküdar İhsaniye Mahallesi'nde yeni evler ve dükkânlar yapılarak kiralari vakfa tahsis edilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye: 10-13).

Vakıf mallarının Kiralama Usulleri

Kiralama usullerinden birincisi *icâre-i sahiha* veya *icâre-i vâhide* denilen kiralama şeklidir ki günümüzde yapılan kiralama biçimidir. Sözlükte tek kira bedeli ya da bir defaya mahsus yapılan kira akdi anlamına gelmektedir. Vakfın çatılı yapıları (*müsakkafât*) ve çatısız (*müstegallât*) vakıf akarların ay ve yıl gibi, daha çok yıllık olarak belli bir süreliğine vakıf mütevellisi tarafından kiralınmasıdır (Akgündüz 2000: 388-389, Ömer Hilmi 1977: 79, VGMA 1405 Vakfiye:16). İkincisi ise çifte kiralama veya iki

³ Vakıf çalışanlarına vakıf tarafından tahsis edilen odalar veya evler için kullanılmaktadır. (Ahunbay 2004: 387).

⁴ Muhasebe defterinde 6.700 akçe mahzen ve anbar tamiratına harcama yapılmıştır. Mahzen ve anbar imaretin altında kalan yer kastedilmiş değilse burası depo olarak kullanılmış olabilir. TS. MA. d. 4284/22 numaralı defterde dükkân, mahzen ve hane vs. kiralari 84.420 akçedir. Örnek bir bab mahsen kirası bir dükkânla eşit 30 akçe dir.

⁵ Hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim (Genç 2006: 129).

kira bedeli anlamına gelen *icâreteyn* usulüdür (VGMA 1405 Vakfiye:16, VGMA Defter 326: 35)⁶. Vakfın bir akarının gerçek kıymetine yakın veya eşit miktarı *icâre-i muaccele* adıyla peşin kira bedeli olarak alındıktan sonra buna ilâve olarak *icâre-i müeccele* denilen her ay veya yılsonunda alınmak üzere kiraya verilmesi muamelesine denir (Ömer Hilmi 1977: 56, Akgündüz 2000: 389-391, Akgündüz 1996: 447).

Bazı gelirler vakfiyenin hazırlanmasından sonra vakfa tahsis edildiği gibi bazıları da vakıftan düşürülmüştür. Mene-men Mukataası vakfiyede belirtilmemiş olsa da muhasebe defterlerinde yer almaktadır (BOA.EV.HMH. d. 6583/3:1, TS.MA. 4284/6: 2a). Vakıf kaydı silinen gelir de Saray-ı Sadr-ı Âli binasının kirasıdır (VGMA 1405 Vakfiye:11). İlk yıldan sonra muhasebe kayıtlarında yoktur. Bunun de öğrendiğimize

Tablo 1. Nuruosmaniye Külliyesi'nin Gelir Kaynakları (Akçe)

	12 Aylık	12 Aylık	12 Aylık	12 Aylık	12 Aylık	12 Aylık	12 Aylık	12 Aylık	9 Aylık	12 Aylık
	1757-1758 ⁷	1758-1759 ⁸	1759-1760 ⁹	1785-1786 ¹⁰	1791-1792 ¹¹	1793-1794 ¹²	1820-1821 ¹³	1827-1828 ¹⁴	1828-1829 ¹⁵	1831-1832 ¹⁶
Uşak Mukataası	1.200.000	1.200.000	1.200.000							
Hacı Karaman Mukataası	1.200.000	1.200.000	1.200.000							
Dimhane Mukataası	120.000	120.000	120.000	4.560.000	4.560.000	4.560.000	3.600.000	3.600.000	2.400.000	3.423.480
Vesimo Mukataası	600.000	600.000	600.000							
Çiftlik-i Kebir (Mora)	480.000	180.000	270.000							
Mukataa-i Menemen (Bera-yı Mevlid)	144.000	144.000	144.000	144.000	144.000	144.000	144.000	144.000		468.000
Sadr-ı Ali Sarayı Kirası	480.000									
Dükkan Mahsen ve Hane Kiraları	84.000	84.000	84.420	74.328	74.328	74.328	56.400	56.400	56.400	56.400
Dükkan ve Mahzenler Kiraları (Cami)	135.000									
İhsaniye İcârât							93.600	93.600	93.600	93.600
Muaccele-i Meskenât	132.000									
Dükkan Muaccele-i				36.000		5.160				
Arz Muaccele-i				7.200						
Mahlûl yarım Hisse Dükkan			37.620	16.800						
Mahlûl Üç hisse Dükkan			159.840							
Rusûmât Ferâğ ve İntikâlât ve Mahlûlât									176.520	533.940
Silahtar Ali Paşa Vakfı Musakkafatı							3.600	3.600	3.600	3.600
Yahudhane ¹⁷ İcare-i Vahide-i Kadime							75.600	36.000	36.000	36.000
Bedel-i Fodula-i Müteveli									54.000	72.000
Toplam Gelir (Mal-ı Vakıf)	4.575.000	3.528.000	3.815.880	4.838.328	4.778.328	4.783.488	3.973.200	3.933.600	2.820.120	4.719.540

⁶ *icareteyn ile verilmesi fermân-ı hümayûnum olmuştur* (14.05.1755/02.Ş.1168).

⁷ TS.MA.d. 4284/6.

⁸ TS.MA.D.4284/8.

⁹ TS.MA.D. 4284/22.

¹⁰ BOA. EV. HMH. d. 6583/3.

¹¹ BOA. EV. HMH. d. 6960/02 ve BOA. D.HMH. NROS 140/91.

¹² BOA. EV. HMH. d. 7105/2.

¹³ TS.MA.d. 1132/3.

¹⁴ BOA. EV. 9124.

¹⁵ BOA. EV. 9227. (kuruş).

¹⁶ BOA. EV. d. 9501. (kuruş).

¹⁷ Yahûd-hâne; Yahudilerin bir arada oturdukları birçok evlerden ibaret yer (Devellioğlu 2000: 1155); Salcık iskelesinde Yahudi bazirgan uhdesinde (TS. MA.d. 4284/36:1).

göre yangından zarar gören sarayın taşrada bulunan vezirin yaptırıp küsuratının miriden yapılması sonrasında çıkan dedikodular olmuştur. Padişah emriyle gerekli işlemlerden sonra vakıf kaydı silinmiştir (BOA. MAD. 10201: 3).

Mukataa Gelirleri

Vakıf gelirleri içerisinde en yüksek payı mukataa gelirleri oluşturur. 1758 yılında gelirin %82'sini, 1759 yılında %97'sini mukataa gelirleri oluşturmuştur. Sonraki yıllarda da bu gelir türü vakıf gelirlerinin %95 ile %98'ini oluşturmuştur (Tablo 1).

Kütahya Sancağında Uşak Mukataası: Vakfiyede, Anadolu vilayetinde Kütahya Sancağında Uşak mukataası ve çevresinde Şaban Viranı Kav Viranı ve Karaağaç Encek, Tozaklı ve Genci isimli köyler ve çiftliklerle Gediz (Gedüs) ve Simav kazaları sahtiyan (deri) damga vergisi gelirlerinin vakfa tahsis edildiği kaydedilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye:12; VGMA 639 Vakfiye: 80). Uşak mukataasından hangi vergilerin vakfa toplanacağı belirtildikten sonra 1169 martı başından şubatı sonunda kadar (12.03.1756-11.03.1757) tamamen zapt etmek üzere temessük gönderilmiştir. Kime iltizam edilmişse her sene Uşak ve çevre köylerinden niyâbeti, cürm-i cinayet ve serbest olmayan tumarların berhevâsı ve koyun bâcı ile çeşitli alım satımdan elde edilecek vergi gelirlerini, Uşak, Gediz ve Simav kazalarının tamga-yı sahtiyan ve eskiden beri alınan vergileri vakıf için toplayacaktır. Buralarda şeri ve avarız vergisinden başka örfi vergilerden de muaf oldukları hatt-ı hümayunla bildirilmiş ve kimsenin müdahale etmesi istenmiştir (BOA. EV. HMH. d. 5024: 20a). Uşak mukataası malikâne (bervech-i mâlikâne)¹⁸ usulüyle III. Mustafa'nın kız kardeşi Esmâ Sultan¹⁹ uhdesine verilmiştir (BOA. MAD. 4679: 32; BOA. D.HMH. NROS 136/19; BOA. D.HMH. NROS 136/17; BOA. D.HMH. NROS 136/25; BOA. D.HMH. NROS 136/20)²⁰. Esmâ Sultan'ın vefatından sonra Tersane-i amire Emini el-Hac Selim Ali uhdesine verilmiş olup 1788'de bunun üzerinde görünmektedir (BOA. D. HMH. NROS 138/42; BOA. D.HMH. NROS 138/83). Daha sonra da Uşak voyvodası Seyyid Ahmed Ömer'e iltizama verilmiştir (BOA. D.HMH. NROS 139/100; BOA. D.HMH. NROS 140/73; BOA. D.HMH. NROS 140/97).

Sofya Kazasında Hacı Karaman Mukataası: Vakfın önemli mukataa gelirlerinden birisidir. Sofya Kazasına tabi Samako Parlu ve Fulorine nahiyelerini içine alır (VGMA 1405 Vakfiye:11). Bulgaristan'ın Sofya şehrinin 60 km güneyinde yer alan Samakov vakfiyede geçen Samako, Yarlova da Parlu/Parlova ise kuzey güney doğrultuda 30 km'ye yakın ve rimli bir ovadır. Muhasebe kayıtlarında aylık 10.000 kuruş (1.200.000 akçe) geliri olup 1169/1756 martından itibaren

Yakup Ağa'ya iltizama verilmiştir (VGMA Hazine 52: 105; BOA. D.HMH. NROS 140/46; BOA. D.HMH. NROS 140/99). Daha sonra malikâne uygulamasıyla Müteveffa Ragıp Paşa kızı Lebibe Hanım uhdesine iltizama verilmiştir (VGMA. Defter 338/117: 281, VGMA. Defter 326/67: 128, VGMA. Defter 358: 7, BOA. MAD. 4679: 32, BOA. D.HMH. NROS 136/11, BOA. D.HMH. NROS 136/9, BOA. D.HMH. NROS 136/40, BOA. D.HMH. NROS 136/42).

Mora Adasında Büyük Çiftlik: Mora yarımadasında Vakfiye 'de çiftlik-i kebir olarak tarif edilen on adet çiftliği ifade etmektedir (VGMA 1405 Vakfiye:13). Günümüzde Yunanistan ana karasıyla Mora (eski yarım) adasının kanalla birbirinden ayrıldığı kuzey doğusunda vakfiyede Gördus²¹ kazası olarak geçen yer şimdiki Korint (Corinth) şehridir (Kiel-Alexander 2005: 281). Uydu görüntülerinde Vocha olarak görülen yer büyük ihtimalle vakfiyede geçen Voca sahrası olarak tarif edilen bölgedir (Taşkın 2017:154). Bu çiftliğin zapt temessükünde Mora adasında Gördus Kazasında Fesleke Karyesi sınırında Voca sahrasında büyük çiftlik dâhilinde olan tüm köy ve mezraların 1169/1756 senesi mart başlangıcından şubat sonu gelinceye kadar zapturapt etmek üzere tüm gelirler ve vergilerin alınarak bazı örfi vergilerden (avarız hariç) muaf (serbest) oldukları kaydedilmiş yöneticilerden hiç kimsenin karışmasına ve zorlamalarına maruz kalmadan gerekli gelir ve vergilerin vakıf adına alınması istenmiştir. Halktan da kendisine yetki verilen Ağa'yı idari sorumlu olarak bilmeleri istenmiştir (BOA. EV. HMH. d. 5024: 20b). Çiftlik malikâne usulü ile İsmail Paşa'ya, İsmail Paşa'nın ölmesinden sonra Şehzade Mahmud'un (II. Mahmud) lalası Hazine-i hassa ağalarından Osman Ağa'ya verilmiştir (BOA. D.HMH. NROS 137/2; BOA. D.HMH. NROS 138/101).

Mora Adasında Dimhâne ve Çevresi Mukataası: Vakfiyede Mora ceziresinde Dimhâne nâm mukataa-i meşhûre şeklinde kaydedilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye:14). 1168/1755 senesinde hatt-ı hümayûnla ifrâz (ayırma) edilerek vakfa ilhak edilmiştir. 1169/1756 senesi mart başından şubat sonuna kadar zapturapt etmek üzere temessük verilerek iltizam edilmiştir (BOA. EV. HMH. d. 5024: 20b). Burada ayrılan 8 tane köy 50 kuruş muaccele ile 1000 Kuruş'a (120.000 akçe) Salih Ağa'ya malikâne olarak verilmiştir (VGMA. Defter 358/ 20: 44; TS.MA.d. 2963 /2; TS.MA.d. 2963 /3; TS.MA.d. 2963 /4; TS.MA.d. 2963 /5; TS.MA.d. 2963 /10; TS.MA.d. 2963 /13). 1175/1762 mart başından itibaren malikâne usulü Helvacı İsmail Ağa'ya verilmiştir (BOA. D.HMH. NROS 136/10). İsmail Ağa'nın ölmesinden sonra Hazine-i hassa ağalarından Başkâtip Ebubekir Efendi'ye verilmiştir (BOA. D. HMH. NROS 137/21). Ancak Ebubekir Efendi'nin ölmesinden sonra 1789'da Osman Efendi'nin uhdesine verilmiştir (BOA. D. HMH. NROS 138/72).

¹⁸ Mukataaların geçici bir süre için değil ömür boyu devam etmek üzere iltizama verilmesine denir. (Genç 2003: 516).

¹⁹ Koca Râgıb Paşa ile evlendirilmiştir. (Aydın 2007: 404).

²⁰ Malikâne, padişah kızları dışında kadınlara verilmediği gibi çok nâdir istisnalar hariç gayri müslimlere de verilemezdi. Daha çok askeri kesime verildi (Genç 1995: 377).

²¹ Vakfiye'nin iki nüshasında da Bordos/Bordus diye okunuyorsa da VGMA 639 numaralı vakfiye defterinde ve daha birçok arşiv belgesinde Gördus olarak okunmakta olup asıl olan da budur (VGMA Defter 639: 80; TS. MA. d. 2963/13: 3a; TS. MA. d. 2963/10:2a; TS. MA. d. 2963/11:3ab'de ve altı farklı yer). Ali Öngül Topkapı nüshasından yararlandığı için haklı olarak Bordos şeklinde okumuştur (Öngül 2003: 5). Ayrıca yazarın simû şeklinde ifade ettiği kelimenin aslı vakfiyelerin üç nüshası ve diğer arşiv kaynaklarına bakıldığında vesimo şeklindedir.

Eğriboz Sancağı Vesimo ve Tevâbi Mukâtaası: Vakfiyede *livâ-i livâdiyyede vesimo* ismiyle *benâm mukâtaa* şeklinde kayıtlıdır (VGMA 1405 Vakfiye:12). Başka bir kaynakta Eğriboz sancağında olduğu yazılıdır ki Avlonya ve Eğriboz mukataası dahilinde olduğu anlamına gelmektedir (BOA. EV. HMM. d. 5024, vr.20b; Uzunçarşılı 1988: 352). Başka bir yazma eserde 1173/1759-60 yılında Üsküdar Vakf-ı Valide Çini Camisi'nin Livadiye ve çevresi mukataası ile Nuruosmaniye vakfından Resmo mukataasının birlikte malikâne olmak üzere berat verildiği kayıtlıdır (Öğreten-Mustafa Kesbi 2002: 266). Bu durumda vakfiye ve arşiv belgelerinde tümünden yanlış yazılmayacağına göre şimdiki Girit adasındaki Resmo'nun Vesimo olarak anılmış ve kayıtlara geçmiştir. Vakıf çalışanlarının maaşları ve diğer sair masraflar için vakfa tahsis edilmiş olup bu mukataadan vakfa yıllık 600.000 akçe (5000 kuruş) gelir sağlanmıştır (VGMA Vakıf Hazinesi 52:106; BOA. D.HMM. NROS 136/54; Tablo 1).

Menemen Mukataası: Vakfiyede belirtilmemiştir. 1756 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Valide Sultan Hâs'ından Menemen hasları ve çevresi mukataası *Evkâf-ı Hümayûn'a* dahil edilmesi için *Divân-ı Hümayûndan* karar çıkmış ve yazılan fermanla 1170/1757 senesi mart ayından itibaren vakfa dâhil edilmiştir. 10.909,5 kuruş geliri olan Menemen mukataasına 1.590,5 kuruş zam yapılarak 12.000 kuruşa çıkartılmış baş kadın, ikinci ve üçüncü kadınlara ve diğerlerine pay edildikten sonra 1.200 kuruşunun mirî hayır olarak her sene 1170/1757 senesi mart ayından itibaren vakfa verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunu muhasebe kayıtlarında da görebilmekteyiz (TS. MA. d. 4284/6, TS. MA. d. 1132/3, BOA EV. HMM. d. 6583/3, BOA. EV 9124 ve BOA. EV 9227, Sağlam-Vasıf: 104, 105; Tablo 1.).

Bina Nitelikli Gelirler ve Kayıkhane Gelirleri

Sadrazam Sarayı (Sâdr-ı Âli Sarayı): İstanbul Valiliği binasının yerinde olan sadrazam sarayının kirası vakfa tahsis edilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye:10). Ancak 29 Eylül 1755 tarihinde çıkan büyük yangında yanmış yapıncaya kadar Esmâ Sultanın Kadirga Limanı'nda olan sarayı paşa kapısı olarak kullanılmıştır (Güngör-Hâkim 2014: 313, Sağlam-Vasıf 2014: 67, Aktepe-Şemânizade 1978: 9). Çok geçmeden 12 Ekim 1755 tarihinde tekrar yapılmasına karar verilmiş bina eminliğine de daha önce tersane emini olan Ebubekir Efendi getirilmiştir (Güngör-Hâkim 2014: 315). Saray bitirildikten sonra III. Osman kira gelirini vakfa tahsis etmiş ve Haremeyn muhasebe kâlemi defterine kaydedilmesi için 11 Şevval 1169/09.07.1756 tarihinde Evkâf-ı Hümayûn'a ilmühaber yazılmıştır. Vakıf hazine defterinde saray kirasının fermânla vakfa tahsis edildiği ve aylık 500 kuruş, yıllık toplam 6000 kuruş *icâre-i sahiha* yani yıllık kiralama şeklinde belirlendiği kaydedilmiştir (VGMA Vakıf Hazinesi 52: 105). Bu doğrultuda muhasebe kayıtlarında sadrazamlara mahsus saray kirası adı altında 480.000

akçe alındığı görülmektedir (TS. MA. d. 4284/6). Tablo 1'den de anlaşılabacağı gibi uzun sürmeden 31.12.1758 tarihinde bir fermanla saray kirasının *vakfiyeti ref' olunmuş* yani kaldırılmıştır. Sebep ise yukarıda bahsedildiği gibi dedikodu olsa da hukuki bir gerekçesi vardır muhakkak. Ancak şimdilik bilemiyoruz (BOA. MAD. 10201: 3, Taşkın 2017: 167-169).

Beşiktaş Sultan Sahilsarayı Civarında Yapılan Dükkanlar: Günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nın yerinde olduğu söylenen Beşiktaş Sahilsarayı arkasında vakfiyede sayısı belirtilmese de 24 adet yeni dükkân yaptırılmış ve kira gelirleri vakfa tahsis edilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye:10, TS. MA. d. 4284/36). İnşaat masraf defterine göre bu dükkânlar için 4.569 kuruş 24 akçe harcanmıştır (TS. MA. d. 6201: 1-5, Taşkın 2017: 71). Ne kadar gelir getirdiğini muhasebe kayıtlarında ayrı yazılmadığı için bilemiyoruz. Tüm kiralar Tablo 1'de verilmiştir.

Üsküdar Salacak İskelesi'nde İhsaniye'de Yapılan Evler: III. Selim'in Üsküdar Selimiye mahallesinde yeni bir şehir planını III. Osman'ın kurmuş olduğu İhsaniye mahallesinden etkilenmiş benzetmektedir (VGMA 1412 Selim III: 21-22). Günümüzde aynı adla anılan Üsküdar İhsaniye Mahallesi'nde Hatice Sultan Sarayı'nın bulunduğu arsa ve arazisi vakfa tahsis edilip gelir getirmesi amacıyla bahçeli evler yaptırılıp kiraya verilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye:10-11, VGMA. Defter 326: 47). Bir vakıf defterinde kayıtlı 15 adet ev bilgilere bakıldığında bahçeleriyle birlikte 81 m² den 1300 m² arasında farklı büyüklüklerde bahçeli evler yaptırılmış olup kiralari da aylık 98 akçe ile 8 akçe arasında değişmektedir (BOA. EV.HMM.d. 5024: 10ab., Taşkın 2017: 172-174).

Yarım Han: Mahmutpaşa'da bulunan Yarım Han vakfiyede geçmemektedir. Ancak 1799 tarihli bir evkaf müfettişliği sicilinde *Nuruosmaniye cami-i şerifi vakfı musakkafâtından ve yine cami-i şerif kurbünde kâin Yarım Han* ifadesi Han'ın vakfa tabi olduğunu göstermektedir. Ne var ki muhasebe kayıtlarında bu Han'a ait müstakil gelir kaydı yoktur. 1799 tarihli sicil kaydında Han içerisinde bulunan bir odayı kiralayan İbrahim adlı bir şahıs, odayı dört sene önce birinden kiraladığını şimdi ise boşaltmak istediğini ancak kiraladığı kişinin hala şehir dışında olduğu için müvekkiline odayı tamamen boşaltarak hiçbir şeyi kalmadığını alacak verecek olmadığını beyan edip mahkeme kayıtlarına geçmesini istediği anlaşılmaktadır (İMA. EVKE. MFTŞ. d. 269: 199).

Defterdar İskelesi ve Kayıkhaneler: Eyüp Kasabası'nda Defterdar İskelesi denilen yerde padişaha ait emlakten olan sahile bölünmüş kayıkhane, evler ve mahzenler yaptırılarak icâreteyn usulü ile işletilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye:10, VGMA Defter 326: 35). Bu devirlerde İstanbul'da bulunan Rus bir diplomat Haliç'in iki bin gemiyi bulundurabilen dünyanın en iyi iskelesini oluşturduğunu ifade etmesi iskelelerin canlılığını göstermektedir (Levaşov 2012: 89). Defterdar İskelesi'nde bulunan 21 göz kayıkhane aylık 120 akçe'den

kiraya verilmiştir. 12 tane dükkân ise 10'ar akçeden 120 akçe, 1 attâr dükkânı 13, 4 tane dükkânın kirası 47 akçeden kiralınmıştır. 25 ev de büyüklüğüne göre 10 akçe ile 60 akçe arasında değişen miktarlarda kiralınmıştır. 9 bab ev arsası da 15 ile 90 akçe arasında değişen miktarlarda kiralınmıştır. Dükkanların bazısına kârhevâsı adı altında 120 adet altın ödendiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan aylık 1.515 akçe, yıllık 18.900 akçe kira geliri elde edilmiş olup bu da vakıf kira gelirlerinin %22,5'ini oluşturmuştur (TS. MA. d. 4284/3, Taşkın 2017: 178).

Cami Altındaki Bazı Dükkânların Aylık Kira: Cami altında yer alan dükkânlar açılıştan bir iki ay sonra kiraya vermeye başlandığını söyleyebiliriz. Sarıkçılar başında cami

kapısında yapılan yeni çeşme sırasında imaret tarafına denk gelen 9 m² kuyumcu dükkânları 30'ar akçe ve 16 m² üç hisseli bir saatçi dükkânı 26'şar akçeye 1 Şubat 1756 tarihinde kiraya verilmiştir (BOA. EV. HMH. d. 5024: 13a). Kütüphane altındaki dükkân da bir kasaba kiraya verilmiştir (İMA. EV. MFTŞ. d. 157/136: 63). Diğer kemerler altındaki dükkânlar da taliplilerine 30'ar akçeden kiraya verilmiştir (TS. MA. d. 4284/36: 2ab). 1773-74 yılında 30 akçe olan dükkân kiralari 1800 yılında, kütüphane altında ve bitişiğindeki dükkânların aylık kiralari 240 akçe ile 360 akçeye çıktığı görülmektedir. Bu dükkânların çoğu kuyumcu esnafı tarafından kiralınmışsa da saatçi, duhancı, yorgancı, berber ve hallaç gibi farklı esnaflar tarafın da kiralınmıştır (TS. MA. d. 4284/39).

Tablo 2. Nuruosmaniye Külliyesi Giderleri²²

Yıllar	Personel Maaş, İnam ve Ramazaniye Toplamı	Vakıf Yöneticileri Ücretleri	Beslenme Giderleri	Aydınlatma Giderleri	Isınma (Kömür) Gideri	Odun ve Hammaliye	Yer Sergisi (Hasır Halı vs.)	Külliye tamir ve diğer giderleri	İmarat Tamir Giderleri	Genel Gider
1 1757-1758	1.332.780	162.000	2.864.104	219.700	6.000	76.000	6.000			4.996.284
2 1758-1759	1.474.200	204.000	2.710.955	104.248	4.600	60.000	8.348	66.160	24.360	5.028.655
3 1759-1760	1.493.900	204.000	2.400.449	146.236	3.990	42.000	9.695	18.790	4.833	4.529.492
4 1785-1786	1.553.565	216.000	4.019.320	96.685	2.280	73.300	153.360	18.790	6.200	7.041.346
5 1791-1792	1.560.165	216.000	5.021.380	146.745	2.280	65.910	4.800	6.600	8.700	7.560.810
6 1793-1794	1.560.165	216.000	5.763.966	145.260	2.880	65.000	12.240	66.600	29.100	8.205.551
7 1820-1821	1.541.694	216.000	6.798.790	425.065	2.880	65.000	11.400			9.239.059
8 1827-1828	1.541.694	216.000	7.839.341	444.355	2.880	65.000	11.400			10.298.900
9 1828-1829	13.409	1.799	31.378	3.724	0	2.360	40			56.774
10 1831-1832	12.825	8.683	47.441	1.743	0	2.626	40			78.957
Yıllar	İmarat Diğer Giderler	Külliye Diğer Giderleri	Güzel Koku Masrafı	Tezrifat Masrafı	Diğer Kurumlara Yardım Masrafları	Kütüphane Masrafı *	Harç ve Vergi Giderleri	Su Yolu Masrafları	Külliye Yönetimi Diğer Giderler	Genel Gider
1 1757-1758	144.000		62.000	36.000	1.200		67.200	1.300	18.000	4.996.284
2 1758-1759	21.620	17.526	30.000	25.000	82.700	22.100	94.300	20.938	57.600	5.028.655
3 1759-1760	12.500		14.000	45.000	50.500		32.110	3.100	49.200	4.529.492
4 1785-1786	13.720	18.120	3.360		773.500		46.510	22.536	24.000	7.041.346
5 1791-1792	10.900	68.400	3.360	127.200	122.680	17.400	45.910	108.380	24.000	7.560.810
6 1793-1794	10.900	13.320	3.360	138.000	85.850		47.110	21.800	24.000	8.205.551
7 1820-1821	14.040	13.500	3.360		54.620		47.110	21.000	24.000	9.239.059
8 1827-1828	14.040	3.600	3.360		54.620		47.110	30.900	24.000	10.298.900
9 1828-1829	65	30	21		148		3.113	175	172	56.774
10 1831-1832	65	30	28		481		3.873	175	340	78.957

²² Tablo 1'de gösterilen kaynaklar kullanılmıştır.

Toparlayacak olursak 1774 yılında büyüklü küçüklü 106 dükkan, 46 ev 5 mahzen 4'ü yer altında olmak üzere, 2 ka-yıkthane, 3 sahil hane ki bunların bir tanesi 2610 zira, 18 oda, 1 yahudhane, 1 büyük bahçe, iki ev arsasından başka Defterdar iskelesinde 8662 zira ev arsası, 2000 zira kayık-hane arsası, 409,5 zira dükkan arsası bulunmaktaydı. Bun-ların tamamından 84.828 akçe gelir elde etmiştir (TS. MA. d. 4284/36, Tablo 1, Taşkın 2017: 178).

Genel olarak bakıldığında kira gelirleri ilk yıllarda vakıf gelirlerinin %8'ni oluşturmuştur. Vakfın buralardan 1785-86 yıllarına kadar 84 bin kûsur akçe kira geliri de-vam etmiş bu yıldan sonra bu gelir 74 bin kûsur akçeye, 1820-21 yılından sonra iki farklı kalemde kaydedilerek 56.400 akçe, İhsaniye'den 93.600 akçe olmak üzere 150 bin akçeye çıkmıştır. Bu da gelirlerin ortalama %3'üne denk gelmektedir (Tablo 1).

Giderler

Vakfın gelir gider hesaplarının tutulduğu muhasebe defterleri esas olarak gelirler ve giderler olmak üzere iki ana bölümden oluşmuştur. Giderler; personel maaşları, imaret giderleri ve mutad olarak yapılan harcamalardan oluşmuştur. İncelediğimiz defterlerden 1785-86 yılı ve sonraki yıl-lara ait defterlerde (Ahmet Rasim 2000: 155-156)²³ Haremeyn hazinesi tarafından külliye adına tahsil edilen mukâtaa gelirleri toplu olarak *mâl-ı mukayyed an-haremeyn-i şerifeyn* şeklinde kaydedilmiştir (BOA. EV. HMM. d. 6583: 2a). Bu yıla ait defteri incelediğimizde gelirler bölümü dört kısma ay-rılmıştır. Birincisi mukataa gelirlerine karşılık Haremeyn hazinesinden alınan miktar kaydedilmiştir. İkincisi mevlid için tahsis edilen Menemen mukataası geliri, üçüncüsü ev ve dükkan kiralari gelirleri, dördüncüsü mahlulât muacce-lesi gibi ek gelirler olacak şekilde kaydedilmiştir. Giderler bölümünde ilk olarak toplu bir şekilde personel maaşları (vezâif) kaydedilmiştir. Ardından tek tek imarete alınan malzemelerin miktar ve fiyatlarını içeren *harc-ı kilâr* kayıtlıdır. ondan sonra da *masârifât-ı mu'tade* veya *masârifât-ı*

muayyene denilen her yıl gerçekleşen masraflar kaydedil-miştir. O yıl içerisinde ortaya çıkan ekstra masraflar dör-düncü bölüme *zuhûrât* başlığı ile kaydedilmiştir. Ayrıca muhasebe defterlerinde diğer vakıflarda da görüldüğü gibi 1829-30 ve 1831-32 yıllarına kadar para birimi akçe bunlar-da kuruştur (Güran 2006: 14; Tablo 1).

Yönetici, Yönetim ve Personel Giderleri: Külliye muhasebesinde vakıf yönetimi ve külliye çalışanlarına verilen vezaif farklı kaydedilmiş olduğu halde Süleymaniye ve Fa-tih külliyelerinde yönetim ve çalışanların maaş ödemeleri toplu şekilde ele alındığı görülmektedir (Güran 2006: 36, Unan 1993: 135). Vakıf, padişahın kendisine ait olan tevliyet (vakıf yönetme) yetkisini kendi izni ve iradesiyle vekil kılacağı bir görevli tarafından (Darussade Ağası) vekâleten idare edil-miştir. Yöneticilere de belli bir ücret ödenmiştir. Şimdi bu giderlere bir bakalım.

Yönetim giderlerini, mütevellî maaşları, vakıf kâtibi, ruznamçeci ve muhasebe kâtibiyle vakıf gelirlerini topla-yan tahsildar diyebileceğimiz câbi ve câbi masraflarından oluşmuştur. 1760-61 yılında vakıf birinci kâtibinin maaşı senelik 40.000 akçe iken 60.000 akçe zam yapılarak 100.000 akçeye çıkarılmıştır (TS. MA. d. 4284/7). Tablo.3'te görülece-ği üzere 1757-58 yılında 162.000 akçe vakıf mütevellîleri maaşı toplu kaydedilmiştir. 1759-60 yılında artış olmakla birlikte yönetime toplam 204.000 akçe ödenmiştir. 1785 yı-lından sonra kâtip ve ruznamçeci ile vakıf mütevellîsi maaşı ayrı ayrı yazılmış mütevellî maaşı 74.000 akçe, vakıf katibi 100.000 akçe, ruznamçeci 20.000 akçe ve muhasebe katibi 10.000 akçe dir. vakıf gelirlerini toplayan vakıf câbisinin her türlü taşıma nakliye ve kayık ücretleri ve sair harcamaları için 12.000 akçe ödeme yapılmıştır.

Yönetici maaşlarının genel giderler içerisindeki payı 1760 yılında %4,5, 1831 yılında %11 olarak gerçekleşmiştir. İnceleme yaptığımız tüm yılları esas aldığımızda da %2'nin altına hiç düşmediği görülür. Bu ücretlere yöneticilerin di-ğer giderlerini de kattığımızda oran 1759 yılında %5,21'e

Tablo 3. Vakıf Mütevellî ve Katiplerin Ücretleri (Akçe)

	1757-1758	1758-1759	1759-1760	1785-1786	1791-1792	1793-1794	1820-1821	1827-1828	1828-1829	1831-1832
Vakıf Tevliyet Maaşı	162.000			74.000	74.000	74.000	74.000	74.000	616	7.500
Mütevellî, Vakıf Katibi, Ruznamçeci ve Muhasebe Katibi		204.000	204.000							
Ruznamçeci				20.000	20.000	20.000	20.000	20.000	166	166
Vakıf Katibi				100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	833	833
Muhasebe Katibi				10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	83	83
Câbi Battaliyesi ve Câbi Maaşı				12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	100	100

²³ 1757'de III. Mustafa tahta çıktıktan sonra Haremeyn mukataalarının zamanın defterdarı tarafından isteklere satılması ve iltizam gelirlerinin Hazine-i Hümayuna konularak, imaret giderleri ve kalemlerdeki vakıf çalışanlara suretler mucibince hazineden çıkarılarak mütevellîleri eliyle ödenmesi kararlaştırılmıştır.

ulaşmıştır. Bir hayır kurumunda işletme giderlerinin %5'i sadece yönetici ve yönetim giderlerine harcandığı ortaya çıkmaktadır. Bu giderlere külliye çalışanları maaşlarını da dâhil ettiğimizde aynı yıl için yönetim ve personel maaş giderleri tüm giderlerin %34,5'ine denk gelmektedir.

Yönetimin diğer giderleri: Vakıf işlerinin yürütülmesi için yapılan çeşitli masraflar yapılmaktadır. Düzenli kırtasiye masrafları yanında mahkeme masrafları da vakıf tarafından karşılanmıştır. Bunlar mahkeme çağrı masrafı, kırtasiye harcı ve tutulacak vakıf defterleri masrafları, sarrafiye masrafları ve mütevellî yemek harcından oluşmuştur. 1828 yılından sonra yöneticilerden *bedel-i fodula-i mütevellî* adıyla verilen ekmek harcı alınmıştır (Tablo 1). Mahkeme masraflarına bir örnek olması açısından 1756 tarihli belgede İhsaniye' için mahkeme keşif heyetine 2.600 kuruş masraf yapılmıştır (TS. MA. d. 4688/1). 1759 yılında bu tür masraflar tüm külliye giderlerinin %1'ni oluşturmuştur.

Personel Sayısı ve Personel Yönetimi: Bilindiği üzere günümüzde modern devletlerin anayasal görevleri arasında olan sosyal hizmetleri geçmişte teşkilatlanmış hayır kurumları olan vakıflar yürütmüştür. Gerek hedef kitlesi gerekse vakfın işleyişini gerçekleştiren en önemli iki unsur da insandır. Birincisinin yokluğu vakfın var olma gerekçesini boşluğa düşürürken, ikincisinin kıtlığı ya da yokluğu da vakfın var olabilmesini zora sokar. Vakıf hukuku çerçevesinde tartışmaya girmeden Nuruosmaniye vakfı özelinde özellikle personel yönetimindeki bazı çıkmazları ifade etmeye çalışalım. Birincisi vakfiyenin hazırlandığı zaman dilimi ile sonraki zamanlarda sosyal ve ekonomik şartların değişmesiyle çalışanlar nezdinde olumsuzluklara neden olduğu ve personel sayısında ciddi dalgalanmalara ve işlerde aksamalara neden olmuştur. Vakfiyede bağlayıcı ve durağan hükümler çalışanların ücretlerini enflasyon karşısında erimesine sebep olması bir yana, görevlerin mirasen intikal gibi irsi tasarruf hakkı nedeniyle parçalara bölünmesi günlük ücretin alım gücünü iyice zayıflatmıştır. Bu nedenle özellikle bedeni iş yapan personelin başka iş peşinde koşmasına, şehir dışına gidip gelmemesine, asıl

işini savsaklamasına hatta hiç yapmamasına neden olmuştur. Ortada kalan görev (cihet) başkası tarafından ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci hatta altıncı görev olarak kendisine verilmesini talep etmeye başlamışlardır. Personele zam yerine boşalan cihet ikinci veya üçüncü görev olarak verilerek dolaylı bir maaş artırımına gidilmiştir. Hatta dini hizmette bulunan müezzinin tuvalet farraşlığı yapması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Öte yandan bir görevin mirasen (âdiyen) intikal veya kendi isteğiyle (ferâğ ve kasrıyed yoluyla) birden fazla kişi uhdesinde toplanması külliye yönetiminde istikrarsız bir personel dalgalanmasına ve yönetim zafiyetine neden olmuştur. Birçok görev bu yüzden boşa kalmış veya bölünerek kimin yapacağı belli olmayan bir pozisyon konumuna düşmüştür. Bazı görevlilerin uzun zaman görevine gelmemesi işin aksamasına neden olurken yaptırımın sadece cihetin başka bir ehil kişiye verilmesiyle sınırlı kalması disiplin zafiyetine neden olmuştur (EV. HMH. NROS 3/94).²⁴ Aynı zamanda personel yönetiminde boşluğun doldurulmasında sıkıntılara sebep olmuştur (EV. HMH. NROS 3/118).²⁵ Başa dönersek vakfiyede sadece cihet (görev) bazlı bir yönetim organizasyonu benimsenmiştir. Bu yüzden cihetler şartları uyan herkes tarafından yapılabilir bir pozisyon olarak kalmıştır. Ancak bir cihete ödenen günlük ücret bir insanın günlük geçimini sağlayacak yeterlilikte olmadığından çalışanların birden fazla görev elde etmenin peşinde olmak durumunda kalmıştır. Ya da üzerinde 6 farklı görev olan Ali b. Mustafa gibi başkasına kendi rızasıyla terk etmiştir (BOA. D. HMH. NROS 140/107). Veya babası Mustafa b. Hacı Halil öldükten sonra kendisine intikal 4 farklı görevi Süleyman b. Halil'e ferâğ eden Mehmed Halife gibi bu işlere hiç girmemiştir (EV. HMH. NROS 1/57). Bunun neticesi olarak vakfiyede tanımlanan cihet sayısı hiçbir şekilde personel sayısını göstermemiştir (EV. HMH. NROS 3/107). Bu daha önce kurulan vakıf örneklerinde de bu şekilde gerçekleşmiştir (Güran 2006: 37). Bu durumda çalışanların sayılarında oldukça farklı durumlar ortaya çıkmasına rağmen elde edilen veriler çerçevesinde bazı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmıştır.

Tablo 4. Vakıf Yönetim Masrafları (Akçe)

	1757-1758	1758-1759	1759-1760	1785-1786	1791-1792	1793-1794	1820-1821	1827-1828	1828-1829 kuruş	1831-1832 kuruş
Mahkeme çağrı masrafı (İhdariyye)	12.000	12.000	12.000							
Kırtasiye Harcı (Vakıf Katibi Defterleri için)	6.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	100	100
Sarrafiyye		3.600								
Mütevellî yemek harcı (Taamiyye)		30.000	25.200	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	72	240
Toplam	18.000	57.600	49.200	24.000	24.000	24.000	24.000	24.000	172	340

²⁴ İhsaniye cami kayyımı Hüseyin efendinin işinde gevşeklik göstermesi üzerine görev başka birisine verilmiştir.

²⁵ 20 Za.1252/26.02.1837 tarihli belgede uzun zamandır dışarıda olan cami kayyımı Osman b. Abdurrahman hizmeti terk etmesinden işler aksamıştır. Uzun zamandır boşa olan cami kayyım görevini yapmış olanlardan birinci kayyım İsmail b. Ali' bu vazifenin kendisine verilmesini talep etmiştir.

Vakfiyede 325 cihet kaydı olsa da 1755 yılına ait külliye çalışanlarına ait bir defterde 354 cihet var olup bizim tespitlerimize göre bu cihetler 243 çalışanın uhdesine verilmiştir (TSMA. d. 4284/02). Cihet sayısının vakfiyeye göre fazla olması vakfiyede türbe görevlilerinin olmamasından kaynaklanmıştır. 1814 yılında bir başka deftere göre 92 personelin 315 ciheti uhdesinde bulundurduğu anlaşılmaktadır (BOA. EV. HMM. d. 8319: 2a-7b). XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait personel defterinde 161 cihet kaydının 152 tanesi külliye, 7 tanesi Üsküdar İhsaniye Cami'nde, 2 tanesi İhsaniye mescidindedir (VGMA. Esas 116, s.160-192). Cihet sayısının neredeyse yarısı boşta olduğuna göre personel sayısının 92'nin çok altında düşmüş olmalıdır. 1911-12 yıllarına ait bir fodula istihkak defterinde külliye personeli olarak 55 istihkak sahibi kayıtlıdır (BOA. EV. d. 31473, s. 2-23).²⁶ 1895 ve 1907 yıllarına ait berat kayıtlarından anlaşıldığına göre cami personeli tasnife tabi tutularak azaltılmıştır. Vakfa ait 116 numaralı personel defterinde başka bir sayfa numarasına nakledilen personel sayısının 17 olduğu görülmektedir. 1917 yılına ait kayıtlarda da personel sayısı yine aynıdır (VGMA. Esas 116: 203, 208). Aynı yıllar ait olduğu anlaşılan bir başka vakıf defterinde de yine *Nûr-ı Osmaniye cami-i şerifi cihât ve vezâifi nâtik olub şûrâyı evkâfca tanzim edilen tavzif cedvelidir* başlıklı personel cetvelinde camide 14 görevli olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, Defter 961/516: 222 ve 223). Günümüzde camide 1 imam, 2 müezzin-kayyım olmak üzere 3 görevli bulunmaktadır.

Personel Giderleri: Yıllık personel ücretlerinin çok değişmediğini söylemek mümkündür. Çalışanların günlük ücretlerin 3.651 ile 4.000 akçe arasında değişmiştir. 1757-58'de 365 günde toplam 1.332.780 akçe çalışanlara ücret ödenmiştir. 1758-59 yılında 1.460.000 akçe, 1786 yılında 1.463.965 akçe, 1821 yılında da 1.452.094 akçedir. Personel maaşları 1757-58 yılında genel giderlerin %27'sini oluştururken 1786 da %21'e düşmüştür. 1832 yılında %15,32 olarak gerçekleşmiştir. Yani maaşlar iyice küçülmüştür (Tablo 2).

Beslenme Giderleri: Vakfiyede 580 kişiye yetecek kadar bir tayinat yapılmıştır. Bunun için muhasebe defterlerinden elde ettiğimiz verilere göre İstanbul piyasasından temin edilen gıda maddeleri has un, buğday Mısır pirinci, tereyağı, zeytinyağı, bal, safran, tuz, karabiber, soğan, nohut, koyun eti, çörek otu ve susam olmuştur. Kuruluşundan sonraki ilk otuz yıllık süre içerisinde beslenme masrafları genel giderlerin %50 %60'ını oluştururken onu takip eden kırk yıllık sürede ise %66 %76 gibi bir orana ulaşmıştır. 1760 yılında Nuruosmaniye imareti beslenme gideri 2.400.449 akçedir. Aynı yılda Süleymaniye Külliyesi imaretinin masrafı 3.586.210 akçe olup genel giderlerine oranı %36'dır (Güran 2006:107). 1767 yılında Fatih Külliyesi'nde yıllık 1.467.679 akçedir (Unan 1993: 142). Fatih Külliyesinde 1767-68 yılında beslenme harcamaları yıllık 3.095.806,5 akçeye ulaşmıştır. Aynı yılda Süleymaniye Külliyesi'nde 3.560.811 akçeye.

1785-86 yıllarında Süleymaniye Külliyesi imaretine yapılan toplam masraf 5.147.366 iken Nuruosmaniye imaretinde 4.019.320 akçe olarak gerçekleşmiştir. Süleymaniye Külliyesi genel giderlerinin %52'sini imaret giderleri oluştururken bu oran Nuruosmaniye imaretinde %57 olmuştur (Güran 2006:107; Tablo 2). Nuruosmaniye külliyesi iki büyük külliye gibi İstanbul'un sosyal hayatında önemli bir hizmeti ifa ettiği görülmektedir.

Bakım ve Onarım Giderleri: Küçük çapta günlük bakım ve onarım işleri için görevler ihdas edilmiş ve ücret tayin edilmiştir (VGMA 1405 Vakfiye: 31, 35, 36). Bakım ve onarım işi için iki taşçı, bir onarımcı, bir kurşuncu, bir kişi de lağımı (lağımçı) görevlendirilmiştir. Bu kişiler daha çok günlük küçük tamir ve bakım işlerini yapmışlardır. Büyük çaplı tamiratlar Nezâret tarafından görevlendirilen kişiler tarafından takip edilmiştir (Taşkın 2017: 223-225).

Küçük tamiratlar daha çok cami muslukları, cami iç ve dışındaki camları ve cam çerçeveleri, kubbe camları (TS.MA. d. 4284/13:16), cami mihrabında bulunan büyük ve küçük mumlarda bulunan yeni işleme mukavva ve denge masrafı, cami girişindeki kapı perdeleri, kapı kilitleri, mahfil-i hümayûn tamiri, cami ve mahfil perdeleri tamiri, cami avlusu kaldırımalarının tamiri ve düzenlenmesi, fodula tartısı (vezn-i fodula) ve büyük kapı ile türbe, medrese ve cami kapıları tamiri, müteveli odasının tamiri, cami ve medrese tuvalet giderleri (lağım) ile küçük han lağımı tamir giderlerinden ibarettir. Bunlardan başka imaret kısmında yapılan mahzen ve ambarın tamiri, fırın tamiri, fodula fırını tamiri, kazan tamiri, imaret ocaklarının tamiri, ocak taşlarının tamiri gibi masraflar yer almaktadır. Özellikle fodula fırın taşları tamiri diğer ocakların tamiri gibi neredeyse her yıl yapılması gerekmiştir. Örneğin 1757-1758 yılı muhasebe icmal defterinde tamir ve bakım için masraf kaydı yokken kazan ve taşların kalayı yapılmış ve 12.000 akçe ödenmiştir (TS. MA. d. 4284/06/2) Ertesi yıl 1759 senesinde ocak tamiri için 7.900, imaret fırını tamiri için 9.760, Mahzen ve Ambar tamiri için ise 6.700 akçe ödenmiştir (TS. MA. d. 4284/08/1). Ocak taşları bir sonraki sene gene tamir edilerek 2.923 akçe ödenmiştir (TS. MA. d. 4284/22, TS. MA. d. 4284/51). Yani her yıl genel tamir olmasa da tamir ve onarım yapılacak az ya da çok bir yerler mutlaka olmuştur. Yıllara göre bakım onarım giderleri Tablo 2'de ayrıntılı olarak görülebilir.

Yardım Edilen Kurumlar ve Giderleri: Külliye birimlerinden bağımsız olan ve vakfiyede belirtilen başka kurumlara da harcama yapılmıştır. Bunlara yardımlar kesintisiz devam etmekle birlikte ekstra masraf gerektiğinde de gerekenler yapılmıştır. Özellikle Üsküdar İhsaniye Cami ve İhsaniye Mescidi ile Salıpazarı'ndaki sıbyan mektebi vakfın bakımını ve tüm masraflarını üstlendiği iki kurum olmuştur (Tablo 5). Yayla Cami ve Otakçılar'daki caminin bal mumu ve zeytinyağı masrafları da düzenli olarak sağ-

²⁶ Sermüezzîn İsmet Efendi 21 adet farklı cihet için fodula almaktadır.

lanmıştır. Vakfiyede belirtilen ve masrafları düzenli olarak karşılanan cami mescid ve mektepler şunlardır: Fındıklı Kasabası'nda Salıpazarı denilen yerde İffetli Zevki Kadın Mektebi (VGMA 1405 Vakfiye: 37), İstanbul'da (Fatih) Sofular Mahallesinde Yayla Cami²⁷ (VGMA 1405 Vakfiye: 39), Üsküdar'da yeni yapılan İhsaniye Cami (VGMA 1405 Vakfiye: 40) ve Mescidi (VGMA 1405 Vakfiye: 41), Sur dışında Otakçılar Cami²⁸ (VGMA 1405 Vakfiye: 42). Vakfiyede olmayan ancak arşiv belgelerinde vakfa tabi olduğu anlaşılan kurumlar ise şunlardır Valide Sultan Mektebi (Mustafa Bey Mahallesi Yayla Cami Yanı) (VGMA Vakıf Hazine 52: 31), Haydari Dede Camisi'dir (TS. MA. d. 4284/22/01).

Fındıklı'daki mekteb XIX. yüzyılın başlarına kadar hizmetine devam ettiği ve Nuruosmaniye Mekteb-i İbtidai ismiyle Nezâret-i Maarif-i Umumiye'nin Mekâtib-i İbtidâiye İdaresine bağlı olduğu anlaşılmaktadır (BOA. ME. MKT. 902/22). Vakıf muhasebesinde öğrencilerin elbise, çanta ve diğer tüm masrafları ile kışlık yakacaklarına dair kayıtlar mevcuttur. Tablo 5'te görüldüğü gibi Otakçılar Camisi'ne vakfiyede belirtildiği gibi aydınlatma ve sair giderleri için sadece 8.400 akçe tahsisat yapıldığı ve düzenli olarak ödenmiştir. Yayla Cami aydınlatma gideri olan 1.440 akçe de düzenli olarak ödenmiştir.

Sonuç olarak diğer kurumlara yapılan yardımlar personel giderleri dahil giderlerin %1 ile %3,5 oranında bir miktarı bulmaktadır. Bu oran Fatih külliyesinde 1750-1768 yılları arasında %1 -1,7 arasındadır (Unan 1993:161). Bursa İvaz Paşa Külliyesi'nde 1763'te %33 iken XIX. yüzyılın ilk yarısında %3 ile %14 arasında değişmiş gözükmektedir (Pay 1996: 212).

Suyolu Giderleri: Günümüzde Esenler civarından Ferhat Paşa Çiftliği denilen yerden Bayrampaşa ve Edirnekapı'dan Karagümrük, Fatih yoluyla külliye ulaşan uzun su yolu sürekli bir bakım gerektirmiştir. Bu yüzden vakfiyede suyunun güvenlik ve tamir bakımı ile külliyenin su ihtiyacını sağlamak üzere görevli tahsis edilmiştir. Serbölük-i evvel, tamirci, suyolu korucusu ve dokuz tane ayrıca suyolcu görev yapmıştır (VGMA 1405 Vakfiye: 34-35). Suyolu tamiri içerisinde

suyolu kilitlerinin yenilenmesi, suyolu haznesi tamiri gibi çeşitli masraflar yer almıştır. Tablo 5'te görüldüğü gibi her yıl suyoluna az ya da çok masraf edilmiştir.

Harç ve Vergi Giderleri: Vakfın resmi işlemlerinde çeşitli adlar altında harç ve vergi ödemesi yapılmıştır. Bunlar kalem harcı, tevliyet harcı ile cihât sahipleri tayinat bedeli ödemeleri, evkaf müfettişi imza harcı, muhasebe harcı, kisedariye kalemi harcı, mukâtaat-ı zemin harcı, muaccele vergisi, dellâliye ve muaccelât-ı hisse vergileri gibi çeşitli ödemelerdir. Bu vergilerin genel giderler içerisindeki payı ilk yıllarda %2 iken 1760 yılında oranı %0,71 olmuştur. 1829 yılında giderlerin %5,48'ini bu vergiler oluştururken 1832 yılında ise giderlerin %5'ini vergiler oluşturmuştur (Tablo 2). Son iki yıldaki yüksek vergi oranı dikkat çekicidir.

Padişah Ziyaretleri (Teşrif-i Hümayûn) Harcamaları: Padişahların gelenek halini aldığı cami ziyaretlerinde mevlit okutup ikramlarda bulunmuşlar ve bir anlamda bu ziyaretler onlara halkla buluşma fırsatını vermiştir (Aktepe 1978:10).²⁹ Bu ziyaretlerde hatırı sayılı harcamaların yapıldığı olmuştur. Bu çeşit ziyaretlerde yapılan ikramların ve hediyelerin masrafları muhasebe defterlerine teşrif-i hümayûnda meyve ve şükûfe (çiçek) şeklinde kaydedilmiştir. Ziyaretler adet üzere her yıl tekrarlanır hatta bazı yıllar iki üç defa yapıldığı olmuştur. 1794 yılında yapılan masraf miktarı 138.000 akçeyi bulmuştur (BOA. EV. HMH. d. 7105/2, BOA. D. HMH. NROS 137/9).³⁰ 1790 Eylül tarihli bir diğer belgede padişah ziyareti sonrası hediye meyve ve sair masraflarının toplam 710 kuruş olduğu kaydedilmiştir (BOA. D. HMH. NROS 139/38). Üç ay sonraki bir kayıta yine 757,5 kuruş meyve ve şekerleme masrafı yapılmıştır (BOA. D. HMH. NROS 139/57). Vakıf mütevellî kaymakamı Mehmed Arif bir yazısında, III. Selim'in 18.11.1791 tarihli ziyaretinde 679 kuruş masraf yapıldığını ve vakıf muhasebe defterine kaydedilmesini talep etmiştir (BOA. D. HMH. NROS 140/25; BOA. D. HMH. NROS 140/32; BOA. EV. HMH. d. 6960/2). Kaynaklara ve ziyaretlere ait verilere baktığımızda III. Selim'in daha sık geldiği dikkat çekmektedir (BOA. EV. HMH. d. 6960/2; Tablo 2).

Tablo 5. Masrafları Karşılanan Kurumlar (Akçe)

	1757-1758	1758-1759	1759-1760	1785-1786	1791-1792	1793-1794	1820-1821	1827-1828	1828-1829 kuruş	1831-1832 kuruş
Üsküdar İhsaniye Camii ve Mescidi		9.200		723.880	5.000	12.860	5.000	5.000	41,50	42
Fındıklı Salı Pazarı Sıbyan Mektebi	1.200	65.100	42.100	39.780	107.840	63.150	39.780	39.780	24	357
Otakçılar Camii		8.400	8.400	8.400	8.400	8.400	8.400	8.400	70	70
Fatih Sofular Yayla Camii				1.440	1.440	1.440	1.440	1.440	12	12
Toplam	1.200	82.700	50.500	773.500	122.680	85.850	54.620	54.620	147,50	481

²⁷ Kambur Mustafa Paşa Camisi.

²⁸ Fethi Çelebi Camisi.

²⁹ Şemdanizade Adet-i kadim üzere 1171 Rebiülevvel'in on ikinci günü (5 Aralık 1756), Sultan Ahmed Cami'inde mevlüd kıraat olunmuş iken, dört gün sonra Nûr-ı Osmânî Cami'inde dahi alâ-yı ma'rûf-ı mezbûr ile varılıb, mevlüd kıraat olundu. Padişah bir ayda iki kere alây ile mevlüde hazır oldu demektedir.

³⁰ (1199/1794) Sultan Osman Han hazretlerinin cami-i şeriflerine teşrif-i hümayûn vuku'unda üç defada 1670 kuruş mevlid-i şerif masârif-i 1907 kuruş ve 173 kuruş gayrı ez mahsub ziyâde vâki olan aşure masrafı cema'n 3550 kuruş harc ve sarf olunub 99 senesine mahsûben ru'yet olunacak muhasebeyeye masraf kaydı

Öd ve Amber Masrafı: Cami içerisinde hoş ve güzel bir koku elde etmek için öd ağacının (Erdem 1992: 384) yakılmasından elde edilen güzel koku muhasebe kayıtlarında ifade edildiği gibi *buhâri-i şerif okumaları esnasında* kullanılmıştır. Amber ise bir çeşit balinanın bağırsaklarında biriken atık olup ısıtıldığında güzel koku yayan bir maddeden elde edilmektedir (Erdem 1991: 7).³¹ 1758 yılında 30.000 akçe padişah çadırına amber masrafı kaydedilmiştir. İlk yıllarda biraz fazla olduğu anlaşılmış olmalı ki 1760 yılından sonra yarı yarıya azaltılmıştır. Bu azalma daha da devam etmiş 1760 yılına oranla 1786 yılında beşte bire düşerek 3.360 akçeye gerilemiştir. Yani 1757-58 yılına göre on kat daha az bir masraf yapılmıştır. Ondan sonraki yıllarda pek değişmemiştir (Tablo 2).

Odun ve Zahire Nakliye Giderleri: Kayıtlarda taşıma ücreti *odun ve zahire hammaliyesi* şeklinde farklı bir kalemde kaydedilmiştir. Muhasebe kayıtlarında imaret için alınan odun temel gıda ürünleriyle birlikte kaydedildiği için odunu pişirme masrafları olarak hesap edip beslenme giderleri içinde değerlendirdik. Burada sadece nakliye masrafını ele alıcaz. İmarete taşınan odunlar İstanbul'un çevresindeki ormanlardan getirilerek deniz yolu ile gelenler çeşitli iskelelerden ihtiyaç olan yerlere taşınmıştır. Vakfiyede günlük 6 çeki olarak tahsis edilmiş olmasına nazaran 1800 yılındaki bir kayda göre günlük tayinat 5 çeki yaklaşık 1.129 kg'dır ki ayda 34 ton gibi bir miktar eder (VGMA 1405 Vakfiye: 44, TS. MA. d. 4284/49, Taşkın 2017: 116). Külliye'nin odun ihtiyacı Çatladıkapı iskelesinden sağlanmıştır. Odunun nakliye ve çeki ücreti çeki başına 75 para idi. Nakliye ücreti iskeleye uzaklığına göre değişmektedir (BOA. EV. MH. 1521/102).³² 1758 yılında 76.000 akçe olan nakliye ücreti bir yıl sonra 60.000 akçe, sonraki yıl 42.000 akçeye gerilemiştir. 1786 yılında 73.300, 1793 yılında 65.910 akçe olmuş 1794 yılından 1829 yılına kadar 65. 000 olarak devam etmiştir. 1829 yılında 2.360, 1832'de 2.626 kuruş olmuştur. Nakliye harcamalarının giderler içindeki payı ilk yılda %2,46 olup yıllar geçtikçe bu oran düşmüştür. Son iki yılda oldukça artmış ve %7'ye dayanmıştır (Tablo 2).

Halı, Kilim, Kaba Hasır ve Mısır Hasır Masrafları: Periyodik temizlik yapılırken serilen kaba hasırların üzerine yine kaliçe denilen küçük halı ve kilimlerle cami tabanı örtülmüştür. Bunlar için yapılan masrafların genel yekûn içerisinde çok az bir miktar görünse de bazı yıllarda ciddi masraflar yapılmıştır. 1785 yılında yeni serilen 46 adet Mısır halısının 8,5 kuruştan toplam 391 kuruş ve 24 kuruş ayrıca serdirmeye işçiliği masrafı ile toplamda 415 kuruş ödenmiştir (BOA. D. HMH. NROS 136/82). Tablo 2'de görüleceği gibi bu yıldaki masrafı artırmış yıl sonunda 153.360 akçeye ulaşmıştır.

Kömür (Isınma) Giderleri: Muhasebe kayıtlarında kömür daha çok görevlilerin odaları ve Salıpazarı'ndaki sıbyan mektebinde ısınma amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde maden kömürü işletmesinin 1840'lar da işlemeye başladığı düşünüldüğünde külliye'de kullanılan kömürün maden kömürü değil odun kömürüdür (Karataşer 2016: 192). 1828 tarihinde kömürün Uzun Mehmet tarafından keşfine ve 1841 yılında işletilmeye başlanmasına kadar kullanılmamıştır (Karal 1995: 244, 245). İstanbul'da kullanılan meşe odunu kömürü Marmara Denizinden Silivri'den ve Karadeniz kıyılarındaki ormanlardan getirilmiştir (Porter-Larpernt 2013:197, 198). Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere ilk yıllardaki kömür masraflarının zaman geçtikçe azaldığı gözlenmektedir. 1786 yılından sonra da 2.280 akçe sabit bir kömür masrafı kaydedilmiştir (Tablo 2).

Çeşitli Temizlik Malzemesi ve Diğer Masraflar: Külliye'nin çerçöpünü süpürmek ve mermerlerde kalan çamur ve tükürük lekelerini temizlemek için alınan sünger ve süpürge masrafları, mihrab için seccâde masrafı, tuvaletlerde kullanılan maşrapaların yenilenmesi, mutat yapılan masraflar ve küçük ama ayrıntılı tamir masraflarıdır. Bu tür masraflar çoğu zaman diğer masrafların içerisine dahil edilmiş olup genel giderleri içerisinde önemli sayılacak bir miktara ulaşmamıştır (Tablo 2).

İmarette Kullanılan Çeşitli Malzeme ve Diğer Giderler: Bu tür masraflar aşçıların ve ekmekçi usta ve çırakların iş yaparken önlere aldıkları peştamal giderleri, ekmek kürekleri ve diğer malzemeler ile yemek pişirmekte kullanılan büyük kazan ve bakır kap kaçakların kalay masrafları, ekmeklerin üzerini örtmek için kullanılan kumaş masraflarıdır. Ayrıca deri yüzme gibi kasap masrafları da bunlara dahildir. 1757-58 yılında külliye masraflarının %3'üne yakın bir miktarda 144.000 akçe bu tür malzemelere harcanmıştır. 1758-59 yılında 21.600 akçe harcanmış, ondan sonraki yıl ise 12.500 akçe. 25 yıl sonraki muhasebe kaydında da 13.720 akçe harcama yapıldığı görülür. 1792 ve 1794'te ise 10.900 akçe, 1821 ve 1828 yılında 14.040 akçe, 1829 ile 1832 yıllarında 65 kuruş harcanmıştır (Tablo 2).

Gelir-Gider Hesapları, Mali Dengeler ve Külliye Ekonomisi

Vakfın gelir gider bilançolarına bakıldığında vakıf kasası sürekli eksi bakiyede kalmıştır (Tablo 6). Başlangıç yıllarında toplam giderin %92'sini karşılayan gelirler 1760 yılında %85 ini ancak karşılayabilmiştir. Gelirlerin giderleri karşılama oranı yıllar geçtikçe daha da azalmış 1786 yılında vakıf gelirleri giderlerin sadece %69'unu, 1794 yılında %58, 1821 yılında %43'ünü karşılayabilmiştir. 1828 yılında ise

³¹ Dişli balinalardan olan ve adına amber balığı da denilen en büyük balına ada balığının bağırsaklarında teşekkül eden ve henüz tabii mi, marazî mi olduğu tespit edilememiş bulunan bir sindirim artığıdır.

³² (1286-1287/1870-1871)

tahsis edilen veya Haremeyn hazinesinden vakfa ödenen mukataa gelirleri vakıf giderlerinin sadece %38,19'unu karşılayabilecek miktarda kalmıştır. 1829'da biraz yükselse de %41,39'unu karşılamış olup 1832 yılında giderlerin %50'sini ancak karşılayabilmiştir. Peki, nasıl oluyor da bu şekilde gelir gider açığı olan bir vakıf devamlılığını sağlayabilmiştir. Yukarıda bahsi geçtiği gibi III. Mustafa zamanında Haremeyn mukataalarının defterdar eliyle iltizama verilmesi ve Hazine-i Hümayuna konularak, imaret giderleri ve kalemlerdeki vakıf çalışanlarına suretler mucibince hazineden çıkarılarak mütevelliler eliyle ödenmesi kararlaştırılmıştır (Ahmet Rasim 2000: 155-156). Hal böyle olunca vakıf adına kayıtlı vakıf gelirlerine mahsuben Haremeyn hazinesinden talep edilmiştir. Örneğin 1785-86 yılında gelir gider arasındaki fark olan 2.203.018 akçe (18.358 kuruş 58 akçe) Haremeyn hazinesinden talep edilmiştir (TS. MA. d. 4284/51/2, TS. MA. d. 4284/22). 1800 yılına ait bir kayıta vakfa tahsis edilen gelirlerin toplamda 29.450 kuruş (3.534.000 akçe) olduğu anlaşılmaktadır (TS. MA. d. 4284/48/1). Bu miktar Tablo 6'daki külliye muhasebe verilerine göre çok az olduğu izaha gerek bırakmayacak ölçüde azdır.

Tablo 6. Vakfın Yıllara Göre Gelir Gider Bilançosu (Akçe)

	Yıllar	Gelir	Gider	Fark
1	1757-1758	4.575.000	4.996.284	-421.284
2	1758-1759	3.528.000	5.028.655	-1.500.655
3	1759-1760	3.815.880	4.529.492	-713.612
4	1785-1786	4.838.328	7.041.346	-2.203.018
5	1791-1792	4.783.488	8.205.551	-3.422.063
6	1793-1794	4.783.488	8.205.551	-3.422.063
7	1820-1821	3.973.200	9.239.059	-5.265.859
8	1827-1828	3.933.600	10.298.900	-6.365.300
9	1828-1829	2.820.120	6.812.820	-3.992.700
10	1831-1832	4.719.540	9.490.200	-4.770.660

Uzun yıllar yaşanan muhasebe açığının birinci nedeni vakfa tahsis edilen gelirlerin yetersiz kalmasına rağmen bunu telafi edecek yeni gelirlerin tahsis edilmemesidir. Bunun sebebi de yeni düzenlemeyle vakıf gelirlerinin aktarıldığı, vakfa ihtiyacı olduğunda fazla parayı verebilecek daha büyük bir hazinenin Haremeyn hazinesinin olması muhtemelen bundan ötürü gerek görülmemiş olmasıdır. İkincisi ve en önemli neden ise XVIII. yüzyıl sonlarına doğru artan fiyat artışı paranın reel değerini iyice düşürmesidir. Bunun sonucunda külliye giderlerine daha çok para harcamak zorunda kalındığından gelir gider arasındaki fark artmıştır. Yapılan çalışmalar da göstermektedir ki Osmanlı tarihi boyunca XVI. yüzyıldan sonra fiyat artışının ikinci en büyük dalgası 1760-1844 yılları arasında yaşanmıştır (Pamuk 2004: 1057). Bu fiyat artışları külliye muhasebesinde de açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle 1780'li yıllardan sonra külliye giderlerinde sürekli bir yükselme izlenmiştir. 1758 ile 1794 yılları arasında 7 gıda ürününden 1 tanesinin fiyat artışı sadece %95 artarken diğerlerinin fiyatları %100'ü aş-

mıştır. Bunların dışında mısır pirinci fiyatı %150 artarken koyun etindeki artış %173'ü bulmuştur. Bu artışlar 1821'e kadar daha da fazlalaşmıştır. En az artış soğanda olmuş o da %50 artış gösterirken en fazla artış yine mısır pirincinde olmuştur. 1832 yılında ise yüksek enflasyonun izi daha da derinleşmiş olmalı ki bu iki üründe oldukça yüksek bir artış gerçekleşmiş olup soğan fiyatı %200 mısır pirinci fiyatı 1758 yılına göre %800 artmıştır (Taşkın 2017: 214).

Son olarak genel bir değerlendirmeye bu konuya son verelim. İncelediğimiz on yıllık muhasebe bilançolarındaki gider ortalamalarına baktığımızda %62,3 ile en yüksek payı beslenme giderleri oluşturmuştur. Ardından en fazla harcama %26,12 ile personel giderleri, onun ardından %4,81 ile ısıtma ve aydınlatma giderleri, %2,19 ile vergi ve harç giderleri, %1,84 yardım giderleri, %1,81 bakım onarım giderleri, %0,8 ile padişah selamlığı ya da teşrif-i hümayun giderleri oluşturmuştur (Taşkın 2017: 265).

Külliye'nin Sosyal Çevreye Katkısı

Külliye'nin ana unsurlarından birisi olan imaret aşevi manasında İstanbul halkının hizmetine sunulmuştur (Er-tuğ 200: 219). Vakfiyesinde imarettten alimlerden, Salihlerden, fakirlerden, öğrenci ve dervişlerden her kim olursa olsun tüm insanlara hizmet etmek amacıyla kurulduğu şart koşulmuştur (VGMA 1405 Vakfiye: 42-43). Uzun yıllar ayakta kalan imarette sabahları pirinç çorbası öğlenleri de buğday çorbası pişirilip servis edilmiştir (TS. MA. d. 4284/45). İmarette külliye personeli ve öğrenciler dışında çevrede bulunan medrese, darülhadis ve tekkelerdeki ilim talebelerine de sıcak yemek verilmiştir. Bunların sayılarına baktığımızda önemli miktarda insanın külliye imaretinden faydalandığını göstermektedir. Mahmut Paşa Medresesi'nde 42, Çorlulu Ali Paşa Tekkesinde 29, yine Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde 24 olmak üzere toplam 53 ilim talebesi sıcak yemekten yararlanmıştır. Ayrıca Köprülüzade Darülhadis'i'nde 14 talebe, Hüseyin Ağa Darülhadis'i'nden 5 talebe, Atik Ali Paşa Medresesi'nde 25 talebe, Irgat Pazarında Sinan Paşa Medresesi'nden 39 ilim talebesi, Şeyh Arapzade Merhum Darülhadis'i'nden 11 ilim talebesi yine pişen sıcak çorbadan istifade edebilmiştir. Bunlarla beraber aynı kaynaktan öğrendiğimize göre 455 ekmek külliye çalışanlarına, 200 ekmek de duacılara (duâgûyân) olmak üzere imarette 655 ekmek pişirilerek yararlanıcılara dağıtılmıştır (TS. MA. d. 4284/21). Bu şekilde külliye'nin sosyal çevreyle ilişkilerini canlı ve sıcak tutulmasında imaret birinci derece rol oynamıştır. 1830 tarihli bir fodula defterinden öğrendiğimize göre İstanbul'un birçok mahallesinde oturan çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ihtiyaç sahiplerine ekmek yardımı yapılmıştır. Bu mahallelere baktığımızda oldukça

geniş bir sahadan ihtiyaç sahibi insanlar külliye gelerek ekmeklerini alıp gitmişlerdir. Bu külliye ve halk ilişkilerinin oldukça dinamik olduğunun göstergeleridir. Bu ihtiyaç sahibi insanların yaşadıkları yer ve mahalleler şu şekildedir: Ayasofya Cami yakınları, Cami-i Şerif Mahallesi (Nuruosmaniye), Cezerî Kasım Paşa Kapalı Fırını yanı, Çırcırdı Hacı Hasan Cami Mahallesi, Davud Paşa Mahkemesi yanı, Dikilitaş, Güngörmez Mahallesi, Hacı Garib? Mahallesi Tulumba Çeşmesi yanı, Hasan Paşa Hanı civarı Kaptan Halil Paşa Konağı bitişiği, Kadırga Limanı Bostan Cami şerif Mahallesi, Koska'da Kızıtaş Mahallesi, Koska Şeyh Ferhad mahallesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Laleli civarında Bakla/Bafra? Mahallesi, Laleli Tethibker? Hamamı, Langa civarında Mercimek Mahallesi, Macuncu yakını Surtak? Mahallesi, Mahmut Paşa Cami mahallesi, Murad Paşa mahallesi, İshak Paşa Mahallesi, Murad Paşa Mahallesi Yusuf Paşa Çeşmesi yanı, Nuruosmaniye Mahallesi Şekerci Kapısı Mahmut Paşa Mahallesi, Sinan Paşa mahallesi, Sinan Paşa Mahallesinde Alaca Çeşme üzeri, Sultan Ahmed civarında Arabacılar Kışlası bitişiği, Sultan Ahmed civarında Mehmed Paşa Yokuşu Helvacı Cami Şerif Mahallesi, Sultan Bayezid Hamamcısı yanı kaban? Mahallesi, Sultan Hamamı Çelebioğlu Mahallesi, Sultan Mehmedde (Fatih) Çukur hahamı, Sultan Mehmedde Erilafçı? Yokuşu, Şehremini civarında Cafer Ağa Mahallesi, Şehremini Halim Efendi Tekkesi dervişleri, Şehzade Cami yanında Balaban Ağa Mahallesi, Şehzade Cami Selim Paşa Yokuşunda Kemal Paşa Mahallesi, Şehzadebaşı yakınları, Şehzade Cami medresesinde hücrenişin, Taşlıkapı Saraç İshak Cami Mahallesi, Taşteknecivârında Keşi? Hatun Mahallesi, Tavşantaşı kurbunda Saraç İshak Mahallesi, Tavuk Pazarı Hüseyin Ağa Mahallesi, Üsküdar'da Şemsi Paşa Mahallesi, Vefa'da Çörekçi Fırını karşısı, Vefa'da Molla Hüseyin mahallesi, Zeyrek başında Çinili Hamam külhan karşısında Ali Efendi Konağı'dır. Böylece 30'u aşkın mahallenin 44 farklı noktasında 46'sı kadın 26'sı erkek olmak üzere toplam 67 insana 122 ekmek yardımında bulunduğu-tespit edilmiştir (BOA. EV. 9337: 6a-10b). Bu da Nuruosmaniye vakfının çevrede yaşayan ihtiyaç sahiplerine ulaştığı ve dualarını aldığını göstermektedir. Her vakıfta olduğu gibi Nuruosmaniye vakfı da insana hizmeti birinci öncelik olarak benimsemiştir. Bunun en bariz delili uzun yıllar vakıf muhasebesinde en çok bu giderlere pay ayrılmış olmasıdır. Vakıf giderlerin %60'ından fazlası imaret giderlerine harcanmıştır. Bu da vakfın İstanbul'un sosyal hayatında önemli bir hizmeti yerine getirdiğinin göstergesidir. Ayrıca 1828-1865 yılları kayıtlarını ihtiva eden bir kaynakta yine imarettten personel dışında 240 yemek, 43 fodula yararlanıcısı olduğu anlaşılmaktadır (VGMA Vakıf Hazine

52, s.54-69). Vakfın insanı yaşat ki devlet yaşasın düsturu-na en iyi hizmet aracı olduğunu gösteren bu tür örnekler elbette daha çok vardır. Ancak çalışmanın çerçevesi bu kadarına müsaade etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmayla Devlet-i Âliye'nin zihniyet değişimini sembolize eden Nuruosmaniye vakfının mali ve sosyal yönü ilk kez olarak ortaya konmuştur. Vakıf araştırmaları için önemli olan bir yöntemle; vakfiye ve arşiv kaynakları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmış olup vakfiyede olmayan birçok nokta ortaya çıkarılmıştır. Vakıf muhasebe kayıtlarının incelenmesiyle vakfın mali gücünü ortaya koymak ve büyük vakıflarla karşılaştırma yapmak mümkün olabilmektedir. Vakfın mali tarihine genel bir perspektiften bakıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır. Vakfın gelir kaynaklarının çoğunu mukataa gelirleri oluşturmuştur. Ancak 1757 yılından sonra diğer Haremeyn vakıfları gibi mukataaların iltizama verilmesi işlemleri defterdar tarafından yapılmış gelirlerde hazine-i hümayunda toplanmıştır. Harcamalar resmi yazıya mukabil Haremeyn hazinesine ve oradan vakfa aktarılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu durum vakıf adına bir iyi bir de kötü sonuç doğurmuştur. Kötü sonuç; vakıf adına kaydedilen mukataa bedeli uzun yıllar sabit kalmıştır. İyi yanı vakıf daha güçlü bir hazineye sırtını yaslayıp vakıf muhasebesi açık verdiğinde bu fark Haremeyn hazinesinden talep edilerek masraflar karşılanmıştır. Mukataa gelirlerinden başka cami altında, Eyüp, Beşiktaş, Üsküdar ilçelerinde yapılan dükkân ve evler yaptırılarak kiraya verilmiştir. Defterdar iskelesinde kayık kiralari da vakfın diğer bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Vakıf giderlerinden en çok giderin imaret giderlerine ait olduğu, vakfın sosyal çevreyle yakın bir ilişki kurmasında imaretin önemli bir role sahip olduğu görülmüştür. 30'u aşkın mahallede 44 farklı noktada çoğunluğu ihtiyaç sahibi kadınların oluşturduğu insanlara sıcak ekmek sağladığı ilk defa ortaya konulmuştur. Bunların dışında külliyenin sosyal çevresine en büyük katkısında bir tanesi de çevre medrese ve kurumlarda ilim talebelerine de sıcak yemek vermiş olmasıdır ki ilk kez olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca padişahların külliye ziyaretlerinde mevlit okutup resmî törenlerde yapılan ikram ve çeşitli hediye masraflarının vakıf giderlerine dahil edilmesi yani bir çeşit protokol masraflarının vakıf tarafından ödenmesi garip olmasa da dikkat çekicidir. Bu durum Nuruosmaniye vakfı özelinde selatin vakıflarını yarı resmi bir kurum olma özelliğini gösterse de asıl mesele padişahların tevliyet yetkilerini elinde bulunduruyor olmalarıyla izah etmek mümkündür.

Kaynaklar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defterler: 52; 116; 326; 338/117; 358/ 20; 639; 961/516; 1405; 1412.

Topkapı Sarayı Arşivi (TS.MA d.)

Defterler: 1132/3; 2963 /10; 4284/08; 4284/13; 4284/2; 4284/21; 4284/22; 4284/3; 4284/36; 4284/39; 4284/45; 4284/49; 4284/51; 4284/6; 4688/1; 6201; 9869; TS.MA.E: 2734;

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri III. Osman Evrakı Defterleri (A.E.III.OSMAN d.)

Defter: 3208

Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO)

Evrak: 1038/77785.

Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Nur-ı Osmaniye Evkafı (D.HMH. NROS)

Evraklar: 1/57; 3/107; 3/118; 3/94; 136/10; 136/11; 136/20; 36/25; 136/40; 136/42; 136/54; 136/9; 137/2; 137/21; 138/101; 138/42; 138/83; 139/100; 140/32; 140/46; 140/73; 140/91; 140/97; 140/99; 136/17; 136/19; 136/82; 137/9; 138/72; 139/38; 139/57; 140/25; 140/107.

Evkaf (EV)

Defterler: 9124; 9227: 9337

Evkaf Defterleri (EV.d.)

Defterler: 9501; 31473

Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV. HMH. d.)

Defterler: 5024; 6583/3; 6583/3; 6960/2; 7105/2; 6583/3; 8319;

Evkaf Muhasebe Kalemı (EV.MH.)

Evrak: 1521/102

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.)

Defterler: 10201; 4679.

Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemı (MF.MKT.)

Evrak: 902/22).

İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi Evkaf Müfettişliği Sicilleri (İMA. EV.MFTŞ.d)

Defterler: 157/136; 269.

Araştırma Eserleri

Kitaplar ve Tezler

Ahmet Efendi 1337

Ahmed Efendi, *Tarih-i Cami-i Şerif-i Nuruosmaniye*, Hilal Matbaası, Dersaadet.

Akgündüz 1996

Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, İstanbul.

Aktepe 1978

Fındıklılı Süleyman Efendi, Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'it-tevârih II. A, yayınlayan Prof. Dr. M. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

Arel 1975

Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul.

Aydiner 2007

Mesut Aydiner, *Subhi mehmed efendi, Subhi Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydiner, Kitabevi, İstanbul.

Ayvansarayî 2001

Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevami / İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar*, İşaret Yayınları, İstanbul

Bekman 2016

Büşranur Bekman, *Ottoman Architectural Character in 18th Century and Nuruosmaniye Mosque*, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2016,

Cerasi 2014

Maurice Cerasi, *Divanyolu*, çev. Ali Özdamar, 2. Baskı, İstanbul.

Devellioğlu 2000

Ferit Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitapevi Yayınları*, Ankara.

Göngör-Hâkim 2014

Güngör, Tahir, Vak'a-Nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gurlitt 1999

Cornelius Gurlitt, İstanbul'un Mimari Sanatı (Architecture Of Constantinople/ Die Baukunst Konstantinopels Berlin 1912), çev. Rezan Kızıltan, Ankara.

Güran 2006

Tevfik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi, İstanbul.

- Hilmi 1977 Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf fî Ahkâm-il Evkâf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları İkbal Matbaacılık, Ankara.
- Kal'a-1998 İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 (1764-1793) Proj.Yay.Ynt. Ahmet KALA, İstanbul Külliyesi VIII.
- Karal 1995 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, C. VI, Ankara.
- Kuban 1998 Doğan Kuban, *Nuruosmaniye Külliyesi, Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, haz. Gülçin İpek, İstanbul.
- Levaşov 2012 Pavel Artemyeviç Levaşov, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, Rusça Yay. Haz. Aleksey Vigasin, Çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov)- Eduard Khusainov, Yeditepe, İstanbul.
- Nasır 1991 Ayşe Nasır, *Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Öğreten-Mustafa kesbi 2002 *Mustafa Kesbi İbretnüma-yı Devlet (Tahlil Ve Tenkitli Metin*, haz. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pay 1996 Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Eğitim-San Basım Yayım, Bursa.
- Porter- Larpent 2013 Porter, Sir James – Larpent, Sir George, *Türkiye'nin Bir Asrı (1747-1850)*, çev. Esmâ Selçuk Demir, Yeditepe, İstanbul.
- Rasim 2000 Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- Sağlam-2014 Nevzat Sağlam, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-asâr ve haka'iku'l-ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (inceleme ve metin)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı. İstanbul.
- Say 2006 Yağmur Say, *Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi Sürecinde Gazi-Eren-Evliyaların Rolü Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*, Su Yayınları, İstanbul.
- Taşkın 2017 Osman Taşkın, *Nuruosmaniye Külliyesinin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yeniçağ Bilim Dalı, İstanbul.
- Unan 1993 Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Uzunçarşılı 1988 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara.
- Ünver 2013 Rüstem Ünver, *Architecture for a New Age: Imperial Ottoman Mosques in Eighteenth-Century Istanbul*, A Dissertation of Doctor of Philosophy of The Department of History of Art and Architecture, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
- Yediyıldız 2003 Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Makale ve Kitap Bölümü**
- Barkan 1963 Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. XXIII / 1-2, İstanbul, s. 239-296.
- Berki 1962 Ali Himmet Berki, "hukuki ve içtimai bakımdan vakıf", *Vakıflar Dergisi*, S. 5 s. 9-13.
- Berki 1965 Ali Himmet Berki, "Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti", *Vakıflar Dergisi*, S.6, s. 5-7.
- Bülbül 2016 Ahmet Hamdi Bülbül, "Nur-u Osmaniye Camii Yer Seçimi", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, Editör Murat Sav, İstanbul 2016, s.43-50.
- Dabanlı vd. 2016 Ömer Dabanlı/Prof.Dr. Feridun Çılı / Prof.Dr. Yegân Kâhya, "Nur-u Osmaniye Camii'nin Temel İnşaatı", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, Editör Murat Sav, İstanbul 2016, 51-62.
- Karataşer 2016 Büşra Karataşer, "İstanbul'un Kömür İhtiyacı ve Yaşanan Temel Sorunlar", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. XXXVIII, S. 2, s. 191-204, İstanbul.
- Kızıltoprak 2003 Süleyman Kızıltoprak, "Zeynep-Kamil'in Kurucusu Prenses Zeynep Hanım: Hayat ve Hayratı", *Üsküdar Sempozyumu II*, C. II, 12-14 Mart 2004 İstanbul, s.622-628.
- Kızıltoprak 2006 Süleyman Kızıltoprak, "Mehmet Ali Paşa'nın Taşöz Adasına Konu Olan Vakfı ve Kavalâdaki Külliyesi" *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyumu Tebliğleri*, Bükreş/Romanya/1-5 Kasım 2006, IRCICA, s. 519-546.
- Köprülü: 1942 Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü" *Vakıflar Dergisi*, S.2, s. 1-35.
- Kuban 1994 Doğan Kuban, "Nuruosmaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VI, Kültür

Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul., s. 100-103.

- Neftçi 2007 Aras Neftçi, "Nuruosmaniye Camii Açılış Töreni" *Sanat Tarihi Defterleri 11*, İstanbul, s. 17-28.
- Ödekan 2016 Ayla Ödekan, "Yerelin Evrensel Karşılığı: Nuruosmaniye Külliyesi", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, Editör Murat Sav, İstanbul 2016, s. 62-84.
- Ögel 1995 Semra Ögel, "III. Mustafa Devri Yapılarında Yeni ifade Yolları ve Bir Değişim Başlangıcı Olarak Nuruosmaniye Camii", *9. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi, İstanbul 1991 Bildiriler*, C.III, Ankara.
- Ögel 1996 Semra Ögel, Nuruosmaniye Dekonrundaki Sütunlar, *Sanat Tarihi Defterleri I*, İstanbul.
- Pamuk 2004 Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık, Doanalt Quataert C.II. Eren Yayıncılık, 2. Baskı, s. 1056-1088, İstanbul.
- Sav 2016 Murat Sav, "Konstantinos Forumu ve Çevresi: Nuruosmaniye Camii ve Avlusunda Bulunan Devşirme Malzemeler" *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, Editör Murat Sav, İstanbul 2016, s.15-41.
- Suman 2016 Selva Suman, "Onsekizinci Yüzyıldan Günümüze: Osmanlı ve Türk Tarih Yazımında Nuruosmaniye Camii ve Külliyesi", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, Editör Murat Sav, İstanbul 2016, s.117-130.
- Ülken 1971 Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, S. IX, Ankara, s.13-38;
- Yediyıldız 1981 Bahaeddin Yediyıldız, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", *Türk Kültürü C. XIX-XX*, S. 219 Mart-Nisan 1981, s. 262-271.

Ansiklopedi Maddesi

- Akgündüz 2000 Ahmet Akgündüz, (2000), "İcâretein", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXI, İstanbul s. 389-391.
- Akgündüz 2000 Ahmet AKGÜNDÜZ, "İcâre-i Vâhide", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXI, İstanbul s. 388-389.
- Akgündüz 2001 Akgündüz, Ahmet (2001), "İstibdâl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* c. XXIII, s. 319-320, İstanbul
- Aydiner 2007 Mesut Aydın, "Râgıb Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 403-406, İstanbul.
- Erdem 1991 Sargon Erdem, "Amber", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. III, s. 7-8, İstanbul
- Erdem 1992 Sargon Erdem, "Buhur", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. VI, s. 383-384, İstanbul.
- Ertuğ 2000 Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXII, s. 219-220, İstanbul
- Genç 1995 Mehmet Genç, "Esham", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XI, s. 376-380, İstanbul.
- Kiel-Alexander 2005 Machiel Kiel,- John Alexander, "Mora", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXX, s. 280-285, İstanbul.
- Yediyıldız 2012 Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XL, s. 479-486.